

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАВА ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ**

До захисту допустити:
Зав. кафедри
« ___ » _____ 20__ р.

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр»
на тему: «Принципи адміністративного судочинства України»

Студентки
економіко-правового факультету
спеціальності 081 Право
освітнього ступеня «Магістр»
Якушко Наталі Сергіївни
Науковий керівник:
Хараберюш Іван Федорович
д.ю.н., професор кафедри права та
публічного адміністрування
Рецензент:
Безруков Д.В.
Майор поліції, начальник відділу
превенції

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
« ___ » _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ.....	8
1.1. Становлення, сутність та розвиток адміністративного судочинства в Україні.....	8
1.2. Поняття, значення та завдання принципів адміністративного судочинства.....	15
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ.....	32
2.1. Система принципів адміністративного судочинства України та проблеми їх класифікації.....	32
2.2. Характеристика окремих принципів адміністративного судочинства України.....	50
Висновки до розділу 2.....	60
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....	63
3.1. Напрямки розвитку правового закріплення принципів адміністративного судочинства в Україні.....	63
3.2. Принципи адміністративного судочинства країн-членів ЄС як вектор адаптації законодавства України до європейських стандартів.....	72
Висновки до розділу 3.....	80
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних демократичних країнах правовий захист з боку незалежного і авторитетного органу – суду, надає великого значення забезпеченню прав людини в його відносинах з владою. Судовий механізм захисту прав людини, усуває свавілля з боку влади, забезпечує реалізацію принципу відповідальності влади за свою діяльність перед обличчям людини. Цей механізм називається «адміністративним спором».

На сьогоднішній день адміністративні процедури є «лакмусовим папірцем», що свідчить про високий рівень правової культури наших громадян, з одного боку, і про готовність держави правильно страхувати і забезпечувати захист прав, свобод та інтересів людини від порушень суб'єктів влади. Більш ніж десятирічна практика застосування Кодексу адміністративних процедур України (далі — КАС України) [28], діяльність системи спеціалізованих адміністративних судів доводить ефективність механізму судового захисту прав громадян у сфері суспільно-правових відносин. Проведення судової реформи 2017 року призвело до оновлення процесуальних кодексів, у тому числі КАС України. Зміни стосуються багатьох інститутів адміністративного судочинства, в тому числі основоположних принципів, на яких цей процес ґрунтується, тобто принципи здійснення адміністративного судочинства [11, с.26].

Кожен принцип здійснення правосуддя в адміністративних справах, закріплений законодавцем у нормах чинного КАС України [28], виконує своє функціональне завдання в організації та діяльності адміністративних судів. Одночасно вони діяти не порізно, а й організувати в певному обсязі, так як вони об'єднані однією метою - діяльність судових органів, належний розгляд адміністративної справи в того, щоб закріпити належне виконання прав і обов'язків всіх учасників процесу [18, с.136].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Діяльність адміністративних судів в Україні є доволі актуальною і злободенною темою, тому різноманітні аспекти цього питання були предметом розгляду численних вчених, з-поміж яких: В.Б.Авер'янов, Д.Н.Бахрах, В.М.Бевзенко, А.І.Берлач, Ю.П.Битяк, І.П.Голосніченко, І.А.Дьомін, І.Б.Коліушко, А.М.Колодій, Т.О.Коломоєць, В.К.Колпаков, О.В.Константий, М.В.Косюта, В.В.Кривенко, О.В.Кузьменко, Р.О.Куйбіда, І.Є.Марочкін, О.Є.Міщенко, А.Ю.Осадчий, Ю.С.Педько, М.І.Піп'як, Ю.Є.Полянський, Д.М.Притика, М.І.Смокевич, Г.Й.Ткач, Є.В.Чаку, І.В.Шруб та інші.

Принципи адміністративного судочинства відіграють важливу роль при здійсненні правосуддя, без їх аналізу неможливе дослідження адміністративного судочинства взагалі. Саме тому принципи перебувають в центрі уваги дослідників в галузі адміністративного судочинства, таких як, Н.Александрова, О.Банчук, В.Бевзенко, Д.Журавльов, Т.Коломоєць, І.Коліушко, Р.Куйбіда, О.Панченко, М.Пасенюк, Ю.Педько, В.Перепелюк, М.Смокович, В.Стефанюк, В.Теліпко, Г.Ткач, М.Цуркан, В.Шишкін. Предметом окремого дослідження принципи здійснення адміністративного судочинства постали в наукових працях П.Баранчик, С.Бондарчука, Б.Будзика, Я.Горобцової, М.Коваліва, О.Корчинського, О.Мілієнко, С.Потапенка, В.Пчеліна та інших. Проте подальше вивчення сутності та значення принципів адміністративного судочинства не втрачає своєї актуальності з огляду на оновлення КАС України [28].

Проведені вищенаведеними вченими дослідження мають значну наукову цінність, оскільки висновки та рекомендації, що в них містяться, вплинули як на вдосконалення практичної діяльності адміністративних судів, так і на розвиток її теоретичних засад. Водночас, незважаючи на значний вклад вищенаведених та інших дослідників, актуальність визначення сутності принципів організації адміністративного судочинства, встановлення їх значення в межах такої діяльності не втрачається й на сьогодні. Більш того,

актуальність обраної тематики також обумовлюється стрімким оновленням законодавства, що регулює цю сферу суспільного життя.

Зважаючи на вищезазначене, була обрана тема магістерського дослідження: **«Принципи адміністративного судочинства України».**

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що формуються в процесі реалізацій основоположних принципів адміністративного судочинства в сучасній Україні.

Предмет дослідження – принципи адміністративного судочинства України.

Метою дослідження є визначення поняття та ролі принципів адміністративного судочинства, розкриття їх сутності, вивчення та теоретичне обґрунтування принципів адміністративного судочинства, закріплених у КАС України.

Завдання дослідження:

- проаналізувати правові засади становлення, сутності та розвитку адміністративного судочинства в Україні з урахуванням хронології подій, що відбувались у цій сфері з моменту здобуття Україною незалежності;
- визначити поняття та значення принципів адміністративного судочинства України з позиції вчених-правознавців, а також останніх змін до чинного національного законодавства в зазначеній сфері;
- визначити нормативно - правове закріплення принципів адміністративного права в Україні;
- охарактеризувати систему принципів адміністративного судочинства України та проблеми їх класифікації;
- проаналізувати окремі принципи адміністративного судочинства, які закріплені в КАС України вперше та розглянути доцільність їх виокремлення;

- теоретично обґрунтувати шляхи удосконалення реалізації принципів адміністративного судочинства в Україні.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження-сукупність методів і прийомів наукового пізнання. На всіх етапах дослідження, такі методи були зведені наукового пізнання, ніж діалект, формально-юридичний, статистичний, структурно-логічний, порівняльно-правовий і т.д. за допомогою діалектичного методу в глибині понятійний апарат, визначені сутність і особливості адміністративного судочинства. Формально-правовий метод використовувався для аналізу існуючої системи правових норм, що регулюють порядок проведення адміністративних судів, що разом з методом логічного аналізу дозволяє намітити напрямок вдосконалення законодавства в цій галузі. Методи класифікації та угруповання використовуються при визначенні принципів адміністративних процедур, гарантій реалізації принципів законності та доступності в адміністративних процесах. Застосування автором порівняльно-правового методу дозволило вивчити різні системи адміністративних судів, процедури проведення ними судових розглядів за кордоном і сформулювати пропозиції вчених щодо можливого запозичення світового досвіду в процесі вдосконалення принципів адміністративних процедур в Україні. В ході проведення досліджень були використані результати наукових досліджень загальної теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного процесуального та інших галузей права і процесу, а також роботи іноземних вчених-юристів.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові положення, що стосуються сутності адміністративного судочинства та механізмів його реалізації, які містяться у працях А.Т. Боннера, В.Д. Бринцева, І.П.Голосніченка, А.І.Єлістратова, І.Б.Коліушко, О.М.Пасенюка, Н.Б.Писаренко, Ю.С.Педька, Н.Г.Саліщевої, А.О.Селіванова, Ю.М.Старілова, В.С.Стефанюка, М.М.Тищенко, Н.Ю.Хаманєвої, Д.М.Чечота та інших.

При написанні роботи використані роботи українських та російських вчених-адміністративістів: В.Б.Авер'янова, О.М.Бандурки, Д.М.Бахраха,

Ю.П.Битяка, В.Ф.Бойка, В.М.Гайворонського, В.М.Гаращука, І.Є.Марочкина, І.В.Панової, Ю.О.Тихомирова та інших, а також праці зарубіжних вчених і практиків у галузі адміністративного права.

Наукова новизна одержаних результатів. Ця робота являє собою комплексне вивчення теоретичних і практичних проблем реалізації принципів адміністративних процедур, що є частиною глобальної проблематики, пов'язаної з реалізацією і захистом конституційних прав і свобод людини і громадянина у сфері суспільно-владних відносин. У роботі міститься класифікація принципів адміністративних процедур, аналіз їх змісту і властивостей, які вони набувають в адміністративних процедурах.

Практичне значення результатів дослідження полягають у тому, що магістерська робота теоретичних тверджень, висновків і пропозицій може бути використана для поглиблення теоретичних розробок питань реалізації принципів правопорядку, у викладанні адміністративного права, спеціальних курсах — розгляду судами адміністративних справ.

Апробація результатів магістерської роботи. Висновки і положення роботи обговорювались на кафедрі права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету. Результати дослідженої проблеми були оприлюднені на науково-практичних конференціях: ІХ Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених м. Маріуполь, 19 травня 2020 р.

Структура й обсяг роботи зумовлені логікою наукового пошуку. Робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел (101 найменування). Загальний обсяг роботи становить 94 сторінки, із них основний текст займає 84 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

1.1 Становлення, сутність та розвиток адміністративного судочинства в Україні

Важливим індикатором правової держави, демократичності процесів, що в ній протікають, є наявність механізмів оскарження рішень суб'єктів владних повноважень. Як один із найефективніших серед таких механізмів у всьому світі прийнято розглядати адміністративне судочинство. Сфера адміністративного судочинства в Україні сьогодні зазнає значних змін, спрямованих на вдосконалення цієї інституції. Це має місце внаслідок проведення масштабної судової реформи. При цьому становлення адміністративного судочинства у нашій державі після здобуття нею незалежності відбувалося протягом довгого часу. Аналіз основних проблем, які стояли на шляху становлення адміністративного судочинства у незалежній Україні, дасть змогу не допустити аналогічні проблеми й під час реформування цієї галузі [11, с.27].

Так, у наукових джерелах розглядають здобуття нашою державою незалежності і створення системи адміністративних судів як окремий історичний період розвитку адміністративного судочинства в Україні [50, с.10]. 16 липня 1990 року було прийнято Декларацію про державний суверенітет України, у якій проголошено, що влада в Україні здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову. У цей період було прийнято багато важливих правових актів, а саме: Постанову Верховної Ради УСРС «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 року [73] і Постанову Верховної Ради України «Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності

України» від 11 жовтня 1991 року [72]. Наведені події стали значними та вагомими кроками на шляху здобуття нашою державою незалежності.

Перед незалежною Україною стояло чимало завдань щодо формування правової держави. Першочерговим завданням було відсторонення від радянського розуміння основоположних прав, свобод й інтересів людини та громадянина, а також механізму їх захисту. Необхідно було заново створити основні державні інститути, у тому числі інститут судового захисту. При цьому провідною формою судового захисту прав, свобод та інтересів осіб від рішень, дій і бездіяльності мало стати адміністративне судочинство. До запровадження на практиці адміністративних судів як форми інституту адміністративної юстиції в Україні тривала дискусія щодо того, які організаційно-правові начала мають бути покладені в основу національної системи адміністративних судів. Зокрема, такі українські вчені-правознавці, як Ю.Педько, В.Шишкін, М.Тищенко, В.Стефанюк та деякі інші, по-різному бачили організаційно-правові основи діяльності адміністративних судів в Україні. Як зазначає О.Муза, аналіз праць цих учених свідчить, що елементом, який об'єднує національну концепцію побудови системи адміністративних судів є їх відокремленість від системи судів загальної юрисдикції [11, с.28].

Активне запровадження адміністративного судочинства в Україні, щоправда спочатку концептуальних його положень, розпочалося з підтримки Верховною Радою України Концепції судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 року, яку, варто визнати своєрідним стратегічним планом, що передбачав поетапне здійснення цілої низки правових та організаційних заходів, які спрямовані на становлення й розвиток судової влади в Україні, про що зауважують вчені-правознавці [18, с.136]. Аналіз цього документа вказує на необхідність проведення судової реформи у зв'язку з прийняттям Декларації про державний суверенітет України [22] та актом Декларації незалежності України, а також реальним забезпеченням прав і свобод громадян, утвердженням правової держави. Крім того, як зазначено в даній

концепції, необхідність судово - правової реформи обумовлена тим, що суди, вся судова система і чинне законодавство, що регулює діяльність правоохоронних органів, переживають глибоку кризу через багатьох факторів, що негативно впливають на їх діяльність. Можна відзначити, що суди не завжди надійно захищали права і свободи людини, представляли собою важливий інструмент командно-адміністративної системи і були змушені бути провідниками його волі. Суд не мав влади, і влада безконтрольно використовувалася судом. Судова реформа повинна привести судову систему, а також всі сфери права у відповідність з соціально-економічними і політичними змінами в суспільстві. Основна мета визначалася судовою діяльністю і формуванням самостійної судової системи-реорганізація судової системи, розробка нових правових норм, вдосконалення форм правових процедур. Для реалізації поставленої мети передбачалось:

- шляхом ефективного поділу повноважень для забезпечення незалежності та незалежності судових органів від впливу законодавчої та виконавчої влади;
- демократичні ідеї правосуддя, які створені зі світу науки і практики, щоб здійснити ;
- створення системи законодавства про судову справу, яка забезпечила б незалежність правосуддя;
- послідовно виконати спеціалізація судів ;
- суди по можливості наближають городян;
- чітке визначення компетенції окремих ланок судової системи;
- забезпечити право громадянина розглядати і вирішувати його справу компетентним, незалежним і неупередженим судом [11, с.31].

Особливу увагу слід звернути на те, що концепція передбачала запровадження адміністративного судочинства, метою якого є врегулювання

спорів між громадянином та органами державного управління. На окружному рівні вводяться адміністративні суди, організаційно відносяться до районних (міських) або міжрайонних судів, в той час як в обласних судах створюються судові комітети з адміністративних справ як суди першої та апеляційної інстанцій. До Верховного Суду України комітет з адміністративних справ надходить як суд апеляційної та касаційної інстанції. В ході судової реформи адміністративні суди виділяються в окрему систему. Одночасно було прийнято запровадження спеціалізації правосуддя в Україні, створення адміністративних судів на другому етапі судової реформи [7]. Отже, можна з упевненістю стверджувати, що завдяки затвердженню вищенаведеної Концепції в Україні визначено основні напрями формування судової влади, що повинна мати місце в демократичній та правовій державі. Проте визначені в Концепції основи формування адміністративного судочинства в Україні мали скоріше офіційний характер, оскільки адміністративні суди у нашій країні почали діяти ще не скоро [18, с.137].

Укладення між Верховною Радою України та президентом України Конституційного Договору про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 р. стало наступним кроком на шляху визначення правового регулювання правильності дії органів юстиції. У положеннях цього акта закріплено, що судова влада в Україні здійснюється тільки судами. Так, Конституційний Суд України, загальний та арбітражний суди склали судову систему України. Це закріплено у статті 39, що правосуддя здійснюється в Україні у формі судочинства в цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах, а також у формі прийняття рішень з питань дотримання чинного законодавства, правових актів посадових осіб, місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [11, с.32]. Аналіз положень цього акта показує його значення, особливо в аспекті визначення правових основ організації судових розглядів, в тому числі адміністративних.

Втрата чинності вищенаведеного договору відбулася в результаті прийняття Основного Закону України - Конституції України від 28 червня 1996 року [35], що стало значною та важливою подією, що зачепила всі без винятку сторони правового життя країни. Подію прийняття Конституції України, на мою думку, можна з упевненістю розглядати як наступний етап формування судової влади в Україні, закріплення правових засад організації адміністративного судочинства. Так, розділ VIII «Правосуддя» визначив основні правові засади організації судової влади:

- здійснення правосуддя виключно судами;
- принципи побудови судоустрою в Україні;
- гарантії незалежності й недоторканності судді;
- принципи здійснення судочинства;
- основи забезпечення діяльності органів судової влади;
- особливості призначення та звільнення особи з посади судді тощо [43, с.5].

Конституція України стала основою для прийняття інших нормативно-правових актів, що визначають правові засади організації адміністративних процедур України. Червень 1996 року можна розглядати як один з найважливіших етапів подальшого розвитку адміністративних процедур в Україні. Однак на шляху реалізації норм Основного Закону завадило застаріле законодавство про судову систему в Україні [50, с.10].

Впровадження конституційних положень щодо формування й реформування окремих державних інституцій, у тому числі судової влади, викликало необхідність прийняття нормативно-правового акта, який визначав би основні орієнтири в цьому напрямі. Так, Державною комісією з проведення в Україні адміністративної реформи розроблено Концепцію адміністративної реформи в Україні, яка, відповідно до Указу Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98 [65], покладена в основу здійснення реформування системи державного управління. У концепції наголошується, що розвиток суспільства вимагає встановлення і регулювання

таких відносин громадян, при яких кожній особі необхідно гарантувати реальне дотримання належних їй прав і свобод, ефективний захист цих прав і свобод у випадках їх порушення, а також захист цих прав у сфері виконавчої влади. Серед пріоритетних завдань, що потребують вирішення, зокрема, названі завдання зі створення правової бази для швидкого впровадження в Україні такої форми судового захисту прав і свобод громадян у сфері виконавчої влади, як адміністративне правосуддя. Зазначається, що необхідно забезпечити поетапне формування Вищого адміністративного суду України, а також апеляційних та місцевих адміністративних судів. Порядок розгляду справ у цих судах повинен регулюватися окремо адміністративно-процесуальним кодексом України [82]. Надалі для більш динамічної та ефективної реалізації заходів, пов'язаних з проведенням адміністративної реформи, своєчасного вирішення питань, які зазвичай виникають у цій сфері, прийнято низку нормативних правових актів: Указ Президента України «Питання організації проведення в Україні адміністративної реформи» від 21 липня 2001 року № 538/2001; Указ Президента України «Про чергові заходи щодо дальшого здійснення адміністративної реформи в Україні» від 29 травня 2001 року № 345/2001 [11, с.33]. Сьогодні ж можна говорити про те, що багато дійсно новаторських ініціатив, що викладені в Концепції, на жаль не знайшли свого практичного прояву, а положення, які стосувалися адміністративного судочинства, певною мірою реалізовані через декілька років [50, с.11].

7 лютого 2002 року влада прийняла Закон «Про судоустрій».

У ньому викладено основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, визначено систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також установив загальний порядок забезпечення діяльності судів та інших питань судової системи. Положеннями цього закону є основні принципи організації правосуддя; види, спеціалізація, порядок формування судів загальної юрисдикції; правовий статус апеляційних судів, касаційного суду, вищих спеціалізованих судів. Вищий

адміністративний суд був визначений як адміністративний суд касаційної інстанції. В результаті історичного розвитку правової системи в Україні для проведення повного судового захисту прав і свобод громадян створено систему адміністративних судів [43, с.6]. На законодавчому рівні вперше за часи незалежності України детально регламентовані основи організації адміністративних процедур в Україні. Президент України має право на створення відповідних судових органів, і тому на рівні актів президента питання, пов'язані зі створенням відповідних адміністративних судів: указ президента України «Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України» від 1 жовтня 2002 р.; указ Президента України «Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі» [11, с. 34]. Однак навіть при такому нормативному регулюванні організації адміністративних процедур України не можна було говорити про повну дію адміністративних судів, так як не визначалися процесуально-правові основи їх діяльності.

Отже, відсутність нормативно-правових актів, на рівні яких особливості розгляду і вирішення суспільно-правових спорів, основних категорій і понять, що використовуються в ході такої діяльності, зумовила безліч адміністративно-правових конфліктів. Нарешті, адміністративний процес в Україні шляхом прийняття Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 (1 вересня 2005 року набуло чинності). Він визначив юрисдикцію, повноваження адміністративних судів з розгляду адміністративних справ, порядок розгляду адміністративних судів та порядок проведення адміністративних судів. Завдяки цьому стало можливим повне функціонування адміністративних судів і здійснення адміністративного судочинства в цілому.

1.2 Поняття, значення та завдання принципів адміністративного судочинства

Як і будь-яка легітимна діяльність, адміністративне судочинство засновано на закріплених на нормативному рівні непорушних, основоположних правилах, що, як у чинному національному законодавстві, так і в науково-правових колах, визначаються як принципи такої діяльності. Визначення сутності принципів організації адміністративного судочинства, встановлення їх ролі в такій діяльності має, без сумніву, велике теоретичне й практичне значення для підвищення ефективності механізму судового захисту порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [11, с.35].

Перш за все з'ясуємо сутність такої категорії, як «принцип». Так, досліджувана категорія має довготривалу історію й своїми коренями сягає ще давніх часів. З етимологічного сенсу категорія «принцип» походить з латинського слова «*principium*», тобто основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [18, с.136]. Використовувалася вищенаведена категорія ще з часів античної філософії, де нею позначалося поняття «архе» - начало, яке лежить в основі світобудови та зумовлює спосіб його існування. Відомі представники філософської думки того часу, наприклад, Аристотель, сутність поняття «принцип» розкривають в об'єктивному значенні як першопричину - те, виходячи з чого дещо існує чи буде існувати. У давньокитайській філософії досліджуване поняття розглядали як те, на основі чого діє справжня, шляхетна людина та що відрізняє її від низької людини, людини натовпу [6, с.167]. Сприйняття категорії «принцип» в об'єктивному розумінні зберігалася протягом значного часу, й подальші значні зміни в цьому напрямі були внесені

представниками німецької класичної філософії. Зокрема, І. Кант тлумачить досліджувану категорію суб'єктивно і розрізняє конституціональні принципи (тільки для емпіричного використання) і нормативні принципи (тільки для трансцендентного або тільки для практичного використання) [11, с.36].

І.Кант вважає, що принцип є основоположною етичною нормою, яка є суб'єктивною – й направляє волю, оскільки вона виступає як керівний по відношенню до окремих індивідів моментом, або об'єктивною - законом - й у такому розумінні визнається значимою для волі кожної розумної істоти [43, с.7]. Вищенаведені підходи до сприйняття досліджуваної категорії у філософії збереглися й у наші часи, де категорію «принцип» сприймають із суб'єктивного розуміння як основне положення, передумову, а також із об'єктивного - вихідний пункт, першооснову, найперше. У сучасній філософській думці принцип - це вихідне теоретико-методологічне положення, яке лежить в основі певного знання та визначає спосіб його будови. Як зауважує В.Л.Петрушенко, в наведеному вище сенсі вся сукупність цього знання постає як розкриття та реалізація принципу. Учений наголошує на тому, що принцип є сформульованими на основі переконань людини загальними положеннями, стислими тезами або висловленнями, якими вона керується в своїх діях. У цьому значенні принцип є формою зв'язку внутрішнього світу людини із її діяльністю [53, с.86]. У контексті вищенаведених позицій варто відзначити той факт, що з точки зору семантики слово «принцип» тлумачать у дуже схожому за наведени вище позиції. Зокрема, авторський колектив великого тлумачного словника сучасної української мови «принцип» визначає як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо; основний закон якої-небудь точної науки; особливість, покладену в основу створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо; переконання, норму, правило, якими керується хто-небудь у житті, поведінці. Отже, досліджувана

категорія пройшла значний історичний шлях від повного її сприйняття із об'єктивного аспекту до її суб'єктивного розуміння [18, с.137].

У науково-правових колах категорією «принцип» також прийнято позначати головні аспекти, першооснови функціонування відповідної інституції. Так, Т.А.Пузанова наголошує на тому, що правильна організація та функціонування державних органів неможливі без знання та розуміння принципів їх діяльності. Адже основне значення принципів діяльності відповідної інституції полягає в тому, що вони визначають «юридичну долю», практичну організацію та її реальне функціонування [83, с.55]. В юридичній енциклопедичній літературі зауважують на тому, що принцип - ці основні принципи, вихідні ідеї, характеризуються універсальністю, загальним змістом, вищим імперативом і відображають основні положення теорії, вчення, науки, системи національного та міжнародного права, політичної, державної або громадської організації. Принципи мають властивість абстрактного відображення законів соціальної реальності, що зумовлює їх особливу роль в структурі широкого спектру явищ. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини (принцип реальний) або як наслідки до підстави (принцип ідеальний) [43, с.8].

У науково-правових колах зазначають, що принцип є керівною ідеєю, базовим та визначально першим положенням, основним правилом поведінки, центральним поняттям, основою системи. Принцип, як зазначають учені, за своєю суттю є узагальненням, оскільки розповсюджується на всі явища тієї сфери, з якої його абстраговано. Принципом є такі керівні ідеї та правила, відсутність яких унеможлиблюють існування, функціонування будь-якого явища [18, с.138]. Окрім цього, О.Ф.Скакун у своєму підручнику «Теорія держави і права (Енциклопедичний курс)» зазначає, що принцип - це об'єктивно притаманна відправна точка, незаперечна вимога (позитивна прихильність), що відноситься до учасників суспільних відносин з метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і суспільних

інтересів. Вчений підкреслює той факт, що відповідний принцип виступає в якості свого роду вектора, що визначає напрямок розвитку чогось [91, с. 221]. Окремо в юридичній літературі визначають характерні особливості принципів права:

- розчиняються в безлічі норм, пронизують всю правову матерію, виводяться з неї;
- є ядром всієї правової системи, додають право логіки, узгодженості, збалансованості;
- мають високий рівень відволікання від регульованих відносин, звільнених від особливостей і деталей;
- дійте як загальна міра поведінки без вказівки прав і обов'язків;
- є позитивним зобов'язанням і як таке набуває якості особливого рівня права, який стоїть вище рівня норм, визначає їх ціннісну орієнтацію (спрямованість);
- не мають можливості регулювання, їх провідним елементом є обов'язок (те, що має бути), яка безпосередньо відображає існуючу в конкретному суспільстві систему цінностей і тим самим обґрунтовує себе;
- відправною точкою у вирішенні є випадки конкретних прав, зокрема, при застосуванні аналогії закону у разі прогалин у законодавстві [50, С.10].

Також, на думку О.Ю.Оболенського, яку він висловлює в навчальному посібнику «Державна служба», важливість і необхідність детального аналізу принципів у цілому та принципів діяльності державних органів зокрема пояснюються тим, що останні об'єктивно визначають сутність державного органу, його найважливіші риси; висвітлюють загальний характер діяльності посадових і службових осіб; встановлюють закономірності в системі організації та функціонування державних органів; обумовлюють значущість, законність і соціальну цінність правовідносин, що виникають у системі

адміністративно-процесуальних правовідносин; закріплюють вищенаведені позиції в нормах правового інституту функціонування державних органів [49, с.119]. Аналіз вищенаведених позицій надає змогу дійти висновку стосовно того, що під принципами організації адміністративного судочинства слід розуміти закріплені в положеннях чинного національного законодавства керівні, основоположні та непорушні засади функціонування адміністративних судів з розгляду та вирішення публічно-правових спорів, а також державних органів, які, відповідно до нормативних приписів, зобов'язані забезпечувати таку діяльність [11, с.37].

Говорячи про значення принципів організації адміністративного судочинства, варто погодитися з авторським колективом підручника «Адміністративне судочинство», на думку яких засадами (принципами) судочинства взагалі (незалежно від галузевої належності) є за законодавством основними ідеями, пов'язаними з метою і завданням кримінального правосуддя, що визначають конкретні його етапи, інститути, функції і процесуальну діяльність суду і всіх інших зацікавлених сторін. Вчені відзначають, що сенс принципів полягає в тому, що їх реалізація в процесі дає йому ознаки справедливості, і навпаки - ігнорування призводить до порушення права на правовий захист і, як правило, до несправедливості суджень. Крім того, принципи є ціннісно-орієнтованим еталоном тлумачення правил адміністративного суду при їх застосуванні, а також усунення прогалин у них [50, с.11]. Більш того, цілком слушною здається позиція А.Т.Комзюка, який підкреслює те, що наслідок порушення чи недотримання принципів здійснення судочинства лише один - недійсність, незаконність, безпідставність, необґрунтованість процесуальних дій і рішень, вчинених і постановлених під час вирішення спору по суті [32, с. 102]. Зауважимо, що завдання зі з'ясування значення принципів організації адміністративного судочинства передбачає визначення й аналіз окремо взятих із таких принципів.

Одним з основоположних і найважливіших принципів діяльності всіх державних інститутів є принцип верховенства права. 8 Основного Закону України, в Україні визнано і застосовується принцип верховенства права [35]. Варто зазначити, що у вищенаведеному випадку законодавець обмежувався лише згадкою цього принципу, не розголошуючи його змісту. Значення вищенаведеного принципу, в тому числі організації адміністративних судів, більш детально пояснюється в ст. 8 КАС України, в якій зазначено, що суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, згідно з яким, зокрема, особа, її права і свободи визнаються вищими цінностями і визначають зміст і напрям діяльності держави [28]. Верховенство права - це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає, щоб держава втілювалася в правову і діяльність, особливо в закони, які за своїм змістом повинні бути пройняті насамперед ідеями соціальної справедливості. Одним із проявів верховенства права є те, що право обмежується не лише правом як однією з його форм, а й іншими соціальними регуляторами, зокрема нормами моралі, традиціями, звичаями тощо, суспільством легітимним та історично обумовленим досягнутим культурним рівнем суспільства [11, С.38].

Говорячи про принцип верховенства права та його місце в діяльності у сфері судової організації, не можна ігнорувати питання, пов'язані з його відсутністю в статті 129 Конституції України, що встановлює загальні принципи проведення судових переговорів в цілому. При цьому в цій нормі, зокрема, закріплені принципи, характерні і діючі виключно в рамках кримінальних справ. У цьому випадку такі принципи, як забезпечення доказування вини, забезпечення права на захист обвинуваченого, підтримання прокурором державного обвинувачення в суді [35]. Можна вважати, що закріплення вищеперелічених принципів у конституційній нормі, що визначає загальні принципи здійснення правових процедур в Україні, не виправдано, оскільки вони не мають відношення ні до адміністративних, ні до економічних і цивільно-правових процедур, і, як

було зазначено вище, тільки в рамках кримінально-правових процедур. У свою чергу, відсутність такого принципу у зазначеній нормі як верховенство права не відповідає логіці, тому що цей принцип працює у всіх без винятку видах судових розглядів. 129 Конституції України (оскільки вони присутні в процесуальному законодавстві, що регулює таку діяльність), і принцип верховенства права повинен бути відображений [35].

Наступним принципом здійснення адміністративного судочинства виступає законність. Законність у науково-правових колах розглядають як складне багатоаспектне явище. Як зауважує В.В.Самохвалов, законність є обумовленим закономірностями суспільного розвитку комплексним соціально-правовим явищем, яке складається з трьох взаємопов'язаних складових: принцип, метод і режим існування держави, що полягає в розумінні та суворому й неухильному виконанні всіма суб'єктами правовідносин вимог законодавчих актів, які повинні відповідати принципу справедливості права як в процесі правової реалізації, так і в процесі правотворчості [50, с.12]. Також, принцип законності має дуже тісний взаємозв'язок із принципом верховенства права, обумовлений ним і походить із нього. Так, у науково-правових колах зазначають, що порівняльний аналіз принципу законності та верховенства права дає змогу дійти таких висновків.

- По-перше, фізичні особи, які не мають владного або особливого статусу, можуть застосовувати в адміністративно-процесуальних відносинах принцип верховенства права, згідно з яким вони мають право виходити за рамки дозволів формально чинного законодавства. Головне тут полягає в тому, щоб заборонені норми прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб не порушувалися.

- По-друге, суб'єкти державного управління повинні чітко діяти в рамках законодавства України. Тобто, суворо дотримуватись принципу законності, не маючи право на формально задану компетентність [18, С.140].

Зазначимо, що принцип законності знайшов своє відображення в ряді конституційних норм:

- ст.6 - органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України;
- ст.8 - Конституція України має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй;
- ст.9 - чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України;
- ст. 19 - правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;
- ст.129 - однією із основних засад здійснення судочинства є законність [35].

Більш того, принцип законності, в тому числі під час організації адміністративного судочинства, знайшов своє закріплення в положеннях Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, який визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. Як зазначено у ст.1 цього Закону, судова влада в Україні, відповідно до конституційних засад поділу влади, здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними відповідно до закону [78]. Відповідно до ст.9 КАС України суд при вирішенні справи керується принципом законності, за яким суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

суд застосовує інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень і у спосіб, які передбачені Конституцією [35] та законами України [28]. Отже, законність як принцип здійснення адміністративного судочинства означає, що всі суб'єкти правовідносин, пов'язаних із розглядом і вирішенням публічно-правових спорів адміністративними судами, повинні здійснювати свою діяльність відповідно до чинного національного законодавства з урахуванням юридичних зв'язків нормативно-правових актів, що входять до його складу.

Організація адміністративного судочинства, окрім розглянутих принципів, здійснюється з урахуванням дії принципу рівності. Як зауважує С.Б.Боднар, рівність - це відношення взаємної заміності об'єктів, які саме через це вважаються рівними [10, с.13]. На думку А.П.Кравченко, рівність - це характеристика індивідуальної та суспільної свідомості, яка певним чином обумовлена сутністю людини. У багатьох правових сферах ні справедливість, ні рівність не є складовими елементами правовідносин [38, с.51]. Ст. 129 Конституції вважається однією з найважливіших засад проведення розглядів є рівність всіх учасників процесу перед законом і судом [35]. У квітні 2012 року № 9 РП/2012, в якому зазначається, що Конституцією України гарантується рівність усіх людей у правах і свободах, потреба задати їм рівні правові можливості, як матеріальні, так і спосіб для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [35]. Подібна норма є і в ст. 10 КАС України: всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом рівні. Права учасників адміністративного процесу не можуть бути обмежені або обмежені за расою, кольором шкіри, політичним, релігійним та іншим переконанням, статтю, етнічним і соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, з мовних або інших причин [28]. Таким чином, принцип рівності при здійсненні адміністративних судів означає, що всі

суб'єкти таких правовідносин можуть використовувати надані їм права, незважаючи на всі їх ознаки юридичної особи в рівній мірі [11, с.39].

Принцип конкурентоспроможності (або змагальності) сторін виступає в якості ще одного конституційного принципу організації адміністративного судочинства України. Ст. 129 Конституції України [35] Встановлено, що конкурентоспроможність сторін і свобода в наданні сторонами суду доказів і доведенні в суді їх переконливості є однією з основних засад правових процедур. ЕА. Чернушенко зазначає в дослідженні властивостей апеляційної скарги в цивільному процесі, що суд не повинен дістатися до істини і не може, якщо сторони цього не хочуть [100, С. 81]. Так, як слідує з ч.1 ст.11 КАС України, розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості [28]. Принципом, що дуже тісно пов'язаний із принципом змагальності сторін, виступає принцип диспозитивності. Як встановлено в ч.2 і ч.3 ст.11 КАС України, суд займається адміністративними справами не інакше, як позовною заявою. При цьому кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, має свої вимоги на свій розсуд, за винятком випадків, встановлених законом. Цим правом користуються також особи, в інтересах яких подано адміністративний позов. Але виняток становлять ті особи, які не мають адміністративно-процесуальної дієздатності [28].

Наступними принципами організації адміністративного судочинства виступає його гласність і відкритість. В.В. Король цілком слушно зауважує під час свого дослідження особливостей засад гласності та їх обмеження в кримінальному судочинстві, гласність - це один з найважливіших проявів демократичності держави, основа демократії, її фундамент, оскільки тільки інформованість громадян надає їм можливість із знанням справи брати участь в управлінні державою. Гласність виступає як гарант права на свободу слова, на свободу переконань і вільне їх вираження [36, с.112]. У п.7 ч.1 ст.129 Конституції України було встановлено, що гласність судового

розгляду і його повна фіксація технічними засобами є однією з основних основ проведення судових розглядів [35]. Такий принцип при здійсненні діяльності з організації адміністративних судів проявляється у присвоєнні зацікавленим особам права доступу до необхідної їм інформації. Окрім цього, дія вищенаведеного принципу забезпечується функціонуванням автоматизованої системи документообігу суду. Відповідно до аналізу ст.15-1 КАС України [29], встановлення, що в адміністративних судах функціонує автоматизована система документообігу суду, що забезпечує об'єктивний і справедливий розподіл справ серед суддів відповідно до принципів пріоритету і рівним числом обов'язків для окремого судді; надання фізичним і юридичним особам інформації про стан обробки справ, в яких вони беруть участь; підготовка статистики; централізоване зберігання текстів вироків та інших документів.; Видача вироків та виконавчих листів на підставі наявних у системі даних про рішення та реєстрацію заяви особи, за яку вона прийнята; реєстрація вхідної та вихідної кореспонденції та етапів її переміщення; передача справ в електронний архів. У свою чергу відкритість адміністративних знаходить спосіб прояву, що, відповідно до п.3 ст. 12 КАС України, розгляд справ в адміністративних судах проводиться відкрито. При цьому з метою секретності державних чи інших секретів, що охороняються законом, охорони приватного та сімейного життя особи в інтересах неповнолітньої або неповнолітньої особи, а також в інших випадках, встановлених законом, суд може оголосити судове засідання або частково закритим [29].

Одним з найважливіших принципів організації адміністративних процедур є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду. Зазначене у ст.129 Конституції України, надання апеляційної та касаційної скарги на рішення суду є одним з основних засад здійснення судочинства [35]. Як слідує з аналізу наведених вище нормативно-правових норм, принцип апеляційного й касаційного оскарження судових рішень знаходить свій прояв не у всіх випадках. Тут йдеться про те, що в окремих

категоріях адміністративних справ рішення суду першої або апеляційної інстанції буде остаточним й оскарженню в межах національного законодавства не підлягає. Ці правила встановлені в таких процесуальних нормах:

- ч.2 ст.171-1 КАС України - рішення місцевого загального суду як адміністративного суду є остаточним і оскарженню не підлягає у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності;
- ч.11 ст. 176 КАС України - рішення апеляційної інстанції з виборчих спорів є остаточним і оскарженню не підлягає, рішення Вищого адміністративного суду України щодо скарги на результати виборів є остаточним і не підлягає перегляду в апеляційному чи касаційному порядку;
- ч.1 ст. 180 КАС України - рішення, прийняте за наслідками розгляду справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України, є остаточним і оскарженню не підлягає;
- ч.6 ст. 183-1 - Вищий адміністративний суд України є судом апеляційної інстанції у справах про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності, його рішення є остаточним і оскарженню не підлягає;
- ч.10 ст.183-2 КАС України - в разі оскарження в апеляційному порядку постанови, прийнятої у скороченому провадженні, судове рішення апеляційної інстанції по такій справі є остаточним і оскарженню не підлягає;
- ч.11 ст.183-6 - судове рішення апеляційної інстанції є остаточним і оскарженню не підлягає у справах щодо підтвердження обґрунтованості вжиття суб'єктами владних повноважень заходів реагування під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;

- ч.7 ст.183-7 - у справах щодо гарантованого забезпечення потреб оборони рішення суду апеляційної інстанції є остаточним [55, с.14-15].

Особливе місце серед принципів організації адміністративних процедур займає принцип здійснення правосуддя виключно судами. За ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється тільки судами. Це означає, що делегування функцій судів, а також призначення цих функцій іншими органами або посадовими особами не допускається. При цьому юрисдикція судів застосовується до всіх правовідносин, що виникають у державі [35]. Стаття 5 Закону України «Про судову систему і статус суддів» майже того ж конституційного положення. При цьому встановлюється, що особи, які поклали на себе функції суду, несуть відповідальність, встановлену законом [78]. Крім того, варто назвати принцип незалежності суду. У ст.6 Закону України "Про судовий порядок і статус суддів", полягає в тому, що втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддю будь - яким чином, неповага до суду або судді, збір, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або іншим чином заборонено для впливу на неупередженість суду і тягне за собою відповідальність, встановлену законом [78]. 126 Конституції України встановлено, що незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією та законами України. Дія зазначеного принципу також забезпечується Конституцією України вичерпним переліком підстав, за якими суддя може бути звільнений у разі:

- припинення його громадянства;
- досягнення суддею шістдесяти п'яти років;
- закінчення терміну, на який він був обраний або призначений;
- нездатність виконати свої повноваження за станом здоров'я;
- порушення вимог судді щодо несумісності;
- порушення присяги;
- набрання чинності обвинувального висновку проти нього;

- визнання його як зниклого безвісти або оголошення померлим;
- подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням [35].

Наступний принцип організації адміністративних судів - принцип справедливого суду. Як випливає з аналізу положень Закону "Про судову систему і статус суддів" [78], кожному гарантується захист своїх прав, свобод та інтересів в розумних рамках незалежним, неупередженим і справедливим судом, утвореним за законом. Судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи відповідно до Конституції та в порядку, встановленому законами України. Ніхто не може бути позбавлений права розгляду своєї справи в суді, до юрисдикції якого він належить за законом. Суддя розглядає справи, отримані відповідно до встановленого законом порядку розподілу судових справ. Розподіл судових справ між суддями не може впливати на бажання судді або інших осіб [43, с.5]. Також в контексті розглянутого питання слід назвати принцип забезпечення і дотримання мови судочинства. Отже, у ст. 12 Закону України "Про судову систему і статус суддів" встановлено, що правові процедури та службові роботи, тобто діловодство в судах України здійснюються державною мовою. При цьому суди використовують державну мову в процесі судового розгляду і гарантують право громадян використовувати її в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють [78]. З аналізу ст. 15 КАС України [29] випливає, що учасники, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, робити заяви, звертатися до суду і подавати заяви своєю рідною мовою або мовою, якою вони володіють, за допомогою перекладача. При цьому суди на території, де регіональна мова (мови) поширена, що відповідає встановленим законодавством умовам, можуть виконувати за погодженням сторін провадження цією регіональною мовою (мовами) [50, С.13].

Таким чином, аналіз розглянутих вище положень дозволив прийти до таких висновків. Принципами організації адміністративного судочинства є

встановлені положеннями чинного національного законодавства керівні, базові основи діяльності адміністративних судів з розгляду і врегулювання публічних судових розглядів, а також державних органів, які відповідно до нормативних актів зобов'язані забезпечувати таку діяльність. Серед перерахованих вище принципів необхідно назвати наступні:

- верховенство права;
- законність;
- гласність і відкритість;
- рівність;
- змагальність і диспозитивність;
- забезпечення апеляційної та касаційної скарги вироків;
- обов'язковість судових рішень;
- здійснення правосуддя виключно судами;
- принцип справедливого суду;
- забезпечення і дотримання мови судочинства [11, с.53].

Зауважимо, що даний перелік принципів організації адміністративного судочинства не претендує на абсолютність і може бути доповнений в результаті проведення окремих наукових досліджень з даного питання.

Висновки до розділу 1

Судова система становить один із ключових державних інститутів, що контролює належне виконання своїх повноважень іншими ланками державного механізму, здійснює охорону конституційного ладу й забезпечує правопорядок у державі, а також припиняє порушення прав громадян, відновлює їх і вживає заходів для запобігання таким порушенням. Важлива соціальна роль і своєрідне місце у державному механізмі зумовлюють формування цілісної нормативно-правової бази організації та функціонування судової системи України, закладення необхідних механізмів реалізації судової влади й правових гарантій відправлення судами правосуддя в Україні.

У зв'язку з тим, що Україна прагне стати європейською державою, це зобов'язує її створити систему органів публічної влади на такому рівні, щоб пріоритетом у їх діяльності стали справедливість, людяність, чесність і верховенство права. Особливої уваги потребує судова гілка влади, яка останнім часом викликає багато нарікань з боку як громадянського суспільства, так і самих суддів.

Неможливо розглядати правозахисну природу адміністративної юстиції без виокремлення принципів адміністративного судочинства. Вони становлять врегульований спеціальними адміністративно-процесуальними нормами порядок діяльності адміністративних судів щодо послідовного розгляду та вирішення адміністративних спорів певної категорії. Принципи адміністративного суду-основні, примітивні основи його існування, що передають закономірність такого існування і взаємний зв'язок цього явища з іншими правозахисними явищами.

Принципи адміністративного судочинства становлять найбільшу кількісну групу принципів адміністративного правосуддя. Стаття 7 Кодексу адміністративного судочинства України закріплює основні засади здійснення

правосуддя в адміністративних судах, які включають: верховенство закону; законність; рівність всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом; гласність і відкритість адміністративного процесу; забезпечення оскарження рішень; змагальність сторін, диспозитивність і офіційне з'ясування всіх обставин справи; забезпечення апеляційною та касаційною скаргою рішень адміністративного суду.

Принципи адміністративних процедур закріплені в КАС України [28] і є нормами прямої дії. Вони можуть використовуватися незалежно і не обов'язково в поєднанні з більш конкретною нормою, тому що їх не може бути.

Діяльність адміністративного судочинства заснована як на загальних принципах судочинства, так і на галузевих принципах, тобто тих, які притаманні тільки адміністративним судам. До загальних принципів процедур, описаних у КАС України, можна віднести принцип верховенства права, законності, рівності учасників судового розгляду перед законом і судом, змагальності сторін; обов'язковість вироків; диспозитивність, гласність і відкритість; апеляційне та касаційне оскарження рішень.

Принципами адміністративного процесу є гарантії реалізації завдань судового розгляду, а також гарантії дотримання процесуальної форми цього захисту. Основною функцією норм і принципів адміністративно-процесуального права є сприяння юридично правильному здійсненню прав і свобод громадян і виконанню обов'язків всіх учасників процесу.

Підводячи підсумок, можна зробити висновок, що для адміністративного судочинства абсолютно ясно напрямки принципів, їх суть, оскільки його основним завданням є захист прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб у сфері суспільно-правових відносин.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

2.1 Система принципів адміністративного судочинства України та проблеми їх класифікації

У процесі переговорів учасників судочинства загальні правила поведінки виступають певним чином: вони безпосередньо передбачені законом; орієнтовані на всіх учасників; мають обов'язковий характер; здійснюються державним примусом; правовим механізмом їх реалізації. Можна сказати, що втілення принципу в процесах надає йому якості справедливого правосуддя, а, навпаки, його ігнорування призводить до порушення права на судовий захист, а значить - до несправедливості рішень. Це їх головна мета.[43, с. 5].

В адміністративних судах принципи займають центральне, провідне місце, оскільки їх основним завданням є захист прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб у сфері суспільно-правових відносин. Вони є первинними і вихідними нормами, які не виходять один від одного, а доповнюють один одного і тісно і гармонійно пов'язані один з одним. Принципи служать не тільки гарантіями реалізації завдань адміністративного судочинства, а й гарантіями дотримання його процесуальної форми. Деякі вчені відзначають, що основна функція таких принципів полягає в тому, щоб сприяти юридично правильному здійсненню прав і свобод громадян, а також виконання обов'язків всіх учасників процесу [50, С.14].

Принципи адміністративного судочинства – це основні принципи, припущення, з яких відкриваються їх якісні особливості і специфічні властивості, в яких враховується воля народу надати праву ті якості, які найкраще могли б дати можливість його ідеям і поглядам у визначенні основ організаційної побудови адміністративного судочинства. Принципи

адміністративного процесу, відображені перш за все в законодавстві, характеризують не тільки сутність, а й зміст адміністративного процесу, відображають не тільки його внутрішню структуру, статику, а й весь процес і динаміку його застосування.

Кожен принцип виконує свою, чітко визначену роль в організації та діяльності адміністративних судів. Однак, з іншого боку, всі принципи судочинства взагалі і принципи правопорядку зокрема неможливо розглядати без урахування їх загальної єдності і вони діють не окремо, а разом, тісно переплітаються і взаємодіють один з одним, переходять один в одного, розходяться. Це пов'язано з тим, що всі принципи об'єднує спільна мета - правильна організація судових органів та їх діяльності, захист від будь-якого посягання на конституційний лад, політичну та економічну систему країни, права і свободи громадян та інші цінності. У своїй сукупності всі принципи утворюють струнку систему основоположних основ адміністративного судочинства, які не суперечать один одному і після закріплення в чинному законодавстві видаються як явища правової реальності. Водночас у науковій літературі досі відсутній єдиний підхід до системи принципів адміністративного судочинства. Зокрема, більшість вчених намагаються виправдати якомога більшу їх кількість. Ця тенденція вкрай негативна тим, що чим більше принципів, тим менше їх значення, тим більше їх розмиття. У той же час всі принципи адміністративного правосуддя в рамках цілісної системи органічні і нерозривно пов'язані з усією системою і з іншими основами. Відповідно, вилучення одного з них призводить зазвичай до порушення повноцінного функціонування інших принципів і тим самим до порушення законності при вирішенні публічно - правового спору в цілому [50, С.15].

Оскільки принципи адміністративного судочинства є основою, на якій повинні будуватися всі інші правила адміністративного судочинства, їх повинно бути рівно стільки, скільки вимагають умови життя суспільства.

У науці адміністративного судочинства принципи адміністративного судочинства поділяються на три великі групи:

- загальні, що відображають найбільш загальні принципи створення і функціонування адміністративної юстиції в соціально-правовому середовищі, дають уявлення про цю установу, її місце в системі адміністративного права і державної влади (системне функціонування, верховенство права, демократичність, гласність, прозорість, доцільність, суспільно-правова обумовленість);
- організаційні, з точки зору організаційних основ існування адміністративної юстиції;
- процесуальні, тобто які визначають порядок розгляду справ в органах адміністративних судах (рівність процесуальної правосуб'єктності сторін, державної гарантії процесуальних прав сторін, усність і безпосередність справи, об'єктивність адміністративної справи, диспозитивність і змагальність, дискреційна пов'язаність адміністративного суду вимогами скарги і повноти розгляду справи, поєднання колегіального і одиничного розгляду справи, гласність і безпосередність розгляду справи, повна фіксація судового процесу за допомогою технічних засобів, раціональної процесуальної форми, неможливість процесуального сумісництва, судової істини, забезпечення оскарження рішення в апеляційному та касаційному порядку) [11, С.85].

Проте, найпоширенішою є класифікація за характером закріплення та застосування - принципи можна поділити на загальні та галузеві.

Така неоднозначність наукових поглядів на класифікацію принципів адміністративної юстиції пояснюється, передусім, непослідовністю самого законодавця, який в нормативно-правових актах різного рівня узагальнення (в Конституції України [35], Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [78] та КАС України [28]) закріпив різні за своїм значенням вихідні засади судочинства.

Крім того, деякі науковці виділяють інші принципи адміністративного судочинства, які прямо не зазначені в КАС України [28], але впливають зі змісту його норм (принципи процесуальної економії, розумних строків, добросовісності, пропорційності) [11, с.87].

Отже, віднесення того чи іншого принципу адміністративної юстиції до певної класифікаційної підгрупи на сьогодні має не лише суто теоретичне, але й практичне значення. При цьому основними критеріями в такому процесі мають стати передусім, специфічна матеріально-правова природа публічно-правових спорів, юридичні наслідки їх вирішення, а також особлива мета адміністративного судочинства в цілому. Враховуючи це, вважаємо, що найбільш доцільно до галузевих принципів адміністративного судочинства відносити наступні:

- організаційної незалежності органів адміністративної юстиції;
- судового керівництва процесом;
- змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин справи;
- забезпечення права на захист і доступність такого захисту;
- повного та всебічного розгляду справи;
- економічності процесу;
- доступності судочинства;
- юридичної визначеності та відкритості судових рішень адміністративних судів;
- незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів адміністративних судів та інші [11, с.88].

Виконання завдань адміністративного судочинства та його ефективність безпосередньо залежать від правильного застосування судами у справі норм матеріального та процесуального права. Для цього необхідне знання їх змісту, місця в правовій системі, спрямованості, ставлення до інших норм і правових принципів, відображених в цих нормах.

Принцип верховенства права має вирішальне значення у формуванні всіх інститутів держави і суспільства в цілому. Частина 1 статті 8 Конституції України [35] в Україні визначається і функціонує принцип верховенства права, згідно з яким, зокрема, особа, її права і свободи визнаються вищими цінностями і визначають зміст і напрям діяльності держави.

У ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 зазначено, що «верховенство права - це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає, щоб держава втілювалася в правову і правозастосовчу діяльність, особливо в закони, які за своїм змістом повинні бути пройняті насамперед ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право обмежене не лише законодавством як однією з його форм, а й іншими соціальними регуляторами, зокрема звичаями, традиціями, звичаями тощо, узаконеними суспільством і зумовленими історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права разом якості, відповідної ідеології справедливості, справедливості, ідеї права водити, це відображено в Конституції України» значною мірою [36, с.28].

За ст. 8 КАС України [28] суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням юрисдикції Європейського суду з прав людини. Ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 використання судами України практики Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини при розгляді справ як джерело права.

1. Принцип верховенства права є одним з найважливіших принципів, які повинні застосовуватися в адміністративних судах. Його правильне застосування залежить від рівня юридичної освіти, правосвідомості, правової культури кожного судді адміністративних судів. Застосування принципу верховенства права при здійсненні судового розгляду дає змогу

захистити права, свободи і законні інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними своїх адміністративних функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень [18, с. 136].

2. Принцип законності. Законність - це інтегроване поняття, що охоплює всі аспекти права, від створення норми до застосування її на практиці, без винятків. Принцип законності відображає правову організацію суспільно-політичного життя, розкриває взаємозв'язок права і суспільства, права і держави, права і органів влади, права і громадянина тощо. Дотримання принципу верховенства права є обов'язковим для суб'єктів влади, в порядку і в межах своєї компетенції, визначеної законом, законів і нормативних актів індивідуальної дії, а також для юридичних осіб приватного права і громадян [50, С.16].

Принцип законності характеризується внутрішніми і зовнішніми компонентами. Внутрішній компотент полягає у внутрішній якісній структурній структурі нормативних правових актів. Зовнішній компонент принципу законності характеризується обов'язковістю виконання норм законів і правових актів суб'єктами влади, іншими юридичними особами державного і приватного права, фізичними особами.

Ст. 9 КАС України [28] наголошує, що суд при вирішенні справи керується принципом законності, згідно з яким влада, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи та посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень, передбачених Конституцією та Законами України.

Завдання адміністративного суду, виходячи зі змісту КАС України [28], передбачають, що адміністративні суди при оскарженні рішень, дій або

бездіяльності суб'єктів влади перевіряють, чи вчинені такі рішення добросовісно, з дотриманням принципу рівності, запобігаючи дискримінаційну несправедливість; пропорційно, особливо якщо необхідний баланс між негативними наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких, спрямоване доведення цього рішення або дії; своєчасно, а саме протягом розумного строку.

Принцип законності в адміністративних процесах визначається тим, що суд у своїй діяльності при вирішенні справ повинен правильно застосовувати норми матеріального права до певних правовідносин, а також тим, що здійснення правосуддя не обходиться без дотримання норм правопорядку. Всі дії суду регулюються чинним законодавством щодо здійснення адміністративного судочинства і здійснюється в установленому порядку, адже рішення суду у справі має бути законним і обґрунтованим [50, С.17].

3. Принципом рівності учасників процесу перед законом і судом визначено відсутність обмежень і надання переваг з боку суду учасникам процесу з приводу здійснення своїх матеріальних і процесуальних прав, а також застосуванням законів про правові відносини, учасником якої вони є.

Застосування принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом має деякі особливості, які окреслюють активну роль суду при розгляді справ, що зумовлене публічно-правовим характером справ, а це в свою чергу забезпечує рівновагу можливостей зацікавлених осіб і принцип рівності всіх учасників перед законом і судом [11, с. 89].

За ст. 10 КАС України [28] не може бути обмежень чи привілеїв прав учасників адміністративного процесу за расою, кольором шкіри, політичним, релігійним та іншим переконанням, статтю, етнічним і соціальним походженням, майном, місцем проживання, за мовними або іншими ознаками. Це передбачає рівні можливості для всіх громадян у судовому розгляді справи, які визначаються процесуальним законом [43, с.9].

Зміст принципу рівності перед законом і судом в адміністративному процесі обумовлено нерівністю сторін, одна з яких є суб'єктом владних повноважень, а інша-особою, права якої порушуються.

У зв'язку з цим КАС України [29] були визначені пріоритети для забезпечення захисту порушених прав. Згідно зі ст. 94 КАС України у випадках, коли позивач є суб'єктом повноважень, а відповідач - фізичною або юридичною особою, судові витрати, здійснювані позивачем, з відповідача не стягуються. За ст.71 КПК України в адміністративних справах про незаконність рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язки, що пов'язані з доказом законності його рішення, дій або бездіяльності покладається на відповідача, якщо він заперечує проти позову [29].

Ці переваги на стороні особи, яка не є суб'єктом влади в адміністративних процесах, жодним чином не суперечать принципу рівності сторін перед судом, вони, навпаки, покликані компенсувати нерівне становище сторін. Ст. 49, 54 КАС України [28], вказують на рівність у використанні та реалізації процесуальних прав.

4. Принцип змагальності. За ст. 129 Конституції [35], розуміються процесуальні можливості осіб, які беруть участь у вчиненні дій, спрямованих на доказ обґрунтованості та переконливості їх правової позиції щодо предмета спору. Дійсно, поведінка осіб, які беруть участь у справі, обумовлена їх ставленням до предмету адміністративної справи і визначається процесуальним положенням, як правило, проти їх мети, а це, в свою чергу, об'єктивно визначає наявність змагальності між ними як конкуруючими суб'єктами спірних правовідносин. Тобто правовий характер адміністративних процедур, що передбачають існування такої категорії як «спір» (ст.17 КАСУ) передбачає виникнення змагальності, так званої конкуренції на основі, в

межах та в порядку, передбаченому Конституцією та КАС України.

Так, зміст принципу змагальності визначають права і обов'язки осіб, які беруть участь в доказуванні при проведенні адміністративного судочинства. Крім того, конкуруюча форма адміністративного судочинства забезпечується активним процесуальним положенням суду, який:

- за ст. 11 КАС України [29] запропонувати особам, які беруть участь у справі, подати докази або за власною ініціативою вимагати доказів, яких, на думку суду, недостатньо. Це передбачає з'ясування обставин справи судом і з'ясування кола відповідних правовідносин з приводу спору, і встановлення необхідних доказів для вирішення справи, в іншому випадку за ч.1 ст. 202 КАС України, рішення підлягає скасуванню з прийняттям нового рішення. Але це теж потрібно врахувати, що згідно з вимогами частин 3, 4 і 6 ст. 71 КАС України, якщо особи, які беруть участь у справі, не можуть самостійно надати докази, вони повинні вказати причини, за якими ці докази не можуть бути надані, і сказати, де вони знаходяться або можуть перебувати. Суд підтримує цей обов'язок і вимагає необхідних доказів. Суб'єкт владних повноважень повинен представити суду всі наявні документи і матеріали, які можуть бути використані в якості доказів у справі. У разі невиконання цього обов'язку суд вимагає зазначені документи і матеріали. Якщо особа, яка бере участь у справі, без поважної причини не надає докази за пропозицією суду для підтвердження обставин, на які вона посилається, суд вирішує справу на основі наявних доказів;

- вжиття заходів для забезпечення доказів відповідно до ст.73-75 КАС України, надання судових доручень зі збору доказів, керуючись ст. 115 КАС України та ін. [50, С. 18].

- роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їхні процесуальні права та обов'язки відповідно до ч. 3 ст. 34, ч. 1 ст. 127, ч.1 ст. 130, ч. 1 ст. 167 КАС України [29].

Таким чином, принцип змагальності є процесуальною гарантією всебічного, повного і об'єктивного встановлення фактичних обставин справи і реалізації прав і обов'язків сторін.

5. Принцип диспозитивності адміністративного судочинства передбачає можливість осіб, які беруть участь у справі, розпоряджатися матеріальні і процесуальні правами та захисту своїх прав, свобод та інтересів інших фізичних і юридичних осіб у сфері суспільних відносин від порушень органами влади, органами місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні своїх адміністративних функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень. [11, С. 90].

Конституцією України закріплене право громадян на звернення до суду за захистом свої прав та інтересів (ст. 32, 55, 56 Конституції України) [35]. А також, у п. 4 ч. 3 ст. 129 визначена свобода сторін у наданні ними суду своїх доказів, ц є положенням принципу диспозитивності.

За ч. 2 та 3 ст. 11 КАС України суд може перевищувати позовні вимоги тільки, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін або третіх осіб; будь-яка особа, яка потребує судового захисту, розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд, за винятком випадків, зазначених у цьому Кодексі [28].

Якщо адміністративний суд встановить, що оскаржуваний правовий акт походить від некомпетентного органу, він буде скасований, навіть якщо позивач в думках не оскаржував компетентність органу. Тобто, не тільки причетні особи до справи, а й сам суд відіграють важливу роль у здійсненні принципу диспозитивності в адміністративних судах (ч.9 ст. 171 КАСУ) [11, с. 91].

Суд не приймає відмови позивача від адміністративного позову, визнання відповідачем адміністративного позову і не визнає умов примирення сторін, якщо ці дії порушують закон або чийсь права, свободи та інтереси (ст.51) крім того, суд не приймає відмови від адміністративного позову, продовжує розгляд адміністративної справи, якщо ці дії позивача або відповідача порушують закон або права, свободи або інтереси осіб (частина 4 ст. 112). У разі примирення сторін суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі, у якій визначаються умови примирення. Такі умови примирення не повинні порушувати закон чи права, свободи чи інтереси осіб (ст.113) а також, суд не визнає мирову угоду або не приймає відмову стягувача від примусового виконання, якщо це порушує закон чи права, свободи та інтереси іншої особи (стаття 262 КАСУ, частина [18, с. 136].

6. Принцип офіційного з'ясування обставин справи полягає у вжитті передбачених законом заходів, які необхідні для з'ясування всіх обставин справи, зокрема щодо виявлення та розгляду доказів судом за власною ініціативою.

Цей принцип притаманний тільки адміністративному процесу. Офіційність полягає в активній ролі суду і обмежує у своєму змісті дію принципів диспозитивності та змагальності. Це обумовлено особливостями адміністративного судочинства - в публічно-правових умовах існують нерівні можливості – фізичні або юридичні особи стикаються з потужним адміністративним апаратом. Щоб вирівняти можливості, адміністративний суд повинен відігравати активну роль у суді, щоб допомогти особі захистити свої права. Ця роль суду пов'язана з тим, що конфлікти виникають в основному через публічну адміністрацію або що вона не вжила достатніх заходів, щоб запобігти цьому. Принцип офіційності, як обмеження принципу змагальності, проявляється у тому, що:

- суд визначає обставини, які повинні бути встановлені для вирішення спору; з'ясовує, якими доказами сторони можуть

обґрунтувати свої аргументи і заперечення проти цих обставин (п.3, 4 ч. 4 ст.111 КАСУ);

- при необхідності суд з власної ініціативи знаходить та витребує докази, яких, на його думку, не достатньо (ч.4, 5 ст. 11, ч.4 ст. 65, ч.5 ст.71, п.1, 3 ч.2 ст.110 КАСУ);

- суд може вважати появу будь-якої сторони або третьої особи обов'язковою, якщо необхідно почути їх особисто (п.2 ч.2 ст.110 та ст.120 КАСУ);

- суд може вважати за необхідне вивчити докази обставин, визнаних сторонами, якщо у нього є сумніви в достовірності цих обставин і добровільності їх визнання (ч.3 ст.72 КАСУ);

- під час допиту свідка суд може задавати йому питання в будь-який час, а не тільки після припинення допиту особами, які беруть участь у справі, як це зазвичай буває в цивільних процесах (ч.8 ст.141 КАСУ) [11, с.92].

Принцип офіційного з'ясування обставин справи впливає зі змісту частин 4 і 5 ст. 11 КАС України [28], відповідно до вимог якої суд вживає необхідні заходи для з'ясування всіх обставин справи, включаючи виявлення та отримання доказів з власної ініціативи; суд повинен запропонувати зацікавленим особам представити докази або з власної ініціативи вимагати доказів, яких, на думку суду, недостатньо.

Разом з тим, застосовуючи принцип офіційного з'ясування обставин справи, суд вважає, що ніякі докази не мають для цього заздальгідь встановленої сили. Суд оцінює приналежність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у всій їх повноті [18, с.136].

Офіційне з'ясування обставин справи застосовується судом при проведенні адміністративного судочинства по кожній справі індивідуально, відповідно до наявних фактичних обставин. Єдиними критеріями застосування судом офіційного з'ясування справи є межі та способи, які

передбачені КАС [29], що розглядаються через призму внутрішнього переконання суду, спрямованого на безпосереднє, повне і об'єктивне вивчення обставин справи [11, с.93].

7. Принцип гласності й відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Закріплений у ст.129 Конституції як загальний принцип здійснення судочинства та ст. 12 КАС України [29] як один з основних принципів адміністративного процесу. Він визначає можливість доступу та ознайомлення громадян з проведенням судами адміністративного судочинства. Таким чином, громадяни мають думку про функціонування адміністративних судів та ефективності їх роботи, тим самим підвищується довіра до державних органів, які в установленому законодавством порядку захищають права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у сфері суспільно-правових відносин від порушень з боку органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень. У той же час у суддів адміністративних судів при здійсненні адміністративного судочинства, за виконання Конституції України, КАС України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України виникає відповідальність [11, с.94].

За ст. 12 КАС України [29] особи, які брали участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, обов'язки або інтереси, не можуть бути обмежені у праві на отримання як усної, так і письмової інформації про результати розгляду справи. Ніхто не може бути обмежений в своєму праві отримати інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи і прийнятих в ньому судових рішень в адміністративному суді [11, с.95].

Таким чином, зацікавлені особи мають право вимагати в суді усної або письмової інформації про результати розгляду відповідної адміністративної справи. Такі права також надаються особам, які не брали участі у справі,

якщо вони вважають, що суд прийняв рішення про їхні права, свободи або обов'язки. При цьому для реалізації цього права встановлено умову – такі особи повинні довести наявність обґрунтованого інтересу до результатів розгляду конкретної адміністративної справи. А заявлений інтерес повинен ґрунтуватися на існуванні тісного зв'язку з відповідними правовідносинами і правами, порушеними їх реалізацією. Під результатами розгляду розуміються остаточні судові рішення у справі.

Згідно з ч.2 ст.12 КАС України [29] кожен має право ознайомитися в установленому законодавством порядку із судовими рішеннями по будь-якій справі, що розглядається у відкритому судовому засіданні, які набрали чинності. Це право може бути обмежене в інтересах нерозголошення конфіденційної інформації про особу, державної таємниці або іншої охоронюваної законом таємниці, що охороняється законом.

Ознайомлення із судовими рішеннями у будь-якій розглянутій у відкритому судовому засіданні справі регулюється Законом «Про доступ до судових рішень» від 22.02.2005, зі змісту якого, зокрема, випливає, що кожен має право на доступ до судових рішень у встановленому порядку. Це право забезпечується офіційним оприлюдненням судових рішень на офіційному веб-порталі судової влади України. Крім того, судові рішення можуть опубліковуватися в друкованих виданнях, поширюватися в електронній формі з дотриманням встановлених вимог [9, с.51].

Для доступу до судових рішень судів загальної юрисдикції забезпечується ведення Єдиного державного реєстру судових рішень. Судові рішення, що внесені до Реєстру, є відкритими для безкоштовного 24-годинного доступу на офіційному веб-порталі судової влади України [9, с.51].

Тексти судових рішень, відкриті для публікації на офіційному веб-порталі судової влади або офіційно опубліковані для публічного доступу, не можуть розкривати інформацію, що дозволяє ідентифікувати фізичну особу.

Такі відомості замінюються літерними або цифровими позначеннями (до таких відомостей належать:

- імена (ім'я, по батькові, прізвище) фізичних осіб;
- адреси місця проживання або перебування фізичних осіб, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, ідентифікаційні номери (коди);
- реєстраційні номери транспортних засобів;
- інша інформація, що дає можливість ідентифікувати фізичну особу.

Водночас до відомостей, які не можуть бути розголошені, не належать:

- прізвища та ініціали суддів, які ухвалили судові рішення;
- імена посадових чи службових осіб, які, виконуючи свої повноваження, беруть участь в адміністративній справі [11, с.96].

Крім того, у текстах судових рішень, відкритих для загального доступу відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень», не можуть бути розголошені відомості, для забезпечення нерозголошення яких було прийнято рішення про розгляд справи в закритому судовому засіданні [9, с.52].

Згідно з ч.3 ст.12 КАС України, в адміністративних судах розгляд справ проводиться відкрито [28]. Суд може оголосити судові засідання або його частину закритими з метою нерозголошення державної чи іншої таємниці, що встановлюється законом, захисту особистого та сімейного життя особи, в інтересах малолітньої або неповнолітньої особи, а також в інших випадках, передбачених законом. Крім того, відповідно до ч.5 ст.12 КАС України, якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація з обмеженим доступом є суспільно значимою або доступ до інформації обмежено з порушенням закону, суд постановляє ухвалу про її дослідження у відкритому судовому засіданні [11, с.7].

Відкритість судового розгляду дозволяє особам, не причетним до справи, мати право брати участь у судових засіданнях. Відкритий доступ до

судових засідань сприяє зміцненню довіри до адміністративних судів. Відкритим може бути тільки усний розгляд адміністративної справи. Усний розгляд проходить в судовому засіданні з викликом або повідомленням осіб, що беруть участь в ньому, та інших учасників адміністративної справи. Усність судового розгляду полягає в безпосередньому заслуховуванні осіб, свідків, експертів, які беруть участь. Але в письмовому провадженні суд вирішує справу без судового засідання, на підставі наявних у справі матеріалів.

Обмеження відкритості судових розглядів може бути встановлено тільки відповідно до закону з метою нерозголошення будь-якої таємниці, яка охороняється законом. Для розслідування обставин, що становлять таку таємницю, може бути проведено закрите судове засідання. Питання про розгляд у закритому судовому засіданні суд вирішує за власною ініціативою або за проханням зацікавлених осіб [43, с.5].

Інші випадки провадження адміністративного судочинства в закритому судовому засіданні стосуються додержання таємниці усиновлення (ст.ст. 226, 228 Сімейного кодексу України), комерційної таємниці (ст. 505 Цивільного кодексу України, ст.36 Господарського кодексу України), таємниці кореспонденції (ст.31 Конституції, ст.ст.94, 306 Цивільного кодексу України) та ін. [9, с.53].

Існує можливість надання учасникам адміністративної справи та іншим особам, які беруть участь у відкритому засіданні фіксування ходу судового засідання, а також фіксація судом ходу судового засідання технічними засобами є гарантією гласності та прозорості судового засідання. Учасники адміністративного процесу та інші особи, які беруть участь у справі, мають право використовувати портативні аудіотехнічні пристрої без спеціального дозволу суду [55, С.14].

Проведення в залі суду фото - і кінозйомок, відеозйомок, звукозапису зі стаціонарною апаратурою, а також трансляція судового засідання по радіо і телебаченню допускаються на підставі ухвали суду за згодою осіб, які беруть

участь у справі, крім тих, які є суб'єктами владних повноважень. Відмова у дозволі на фото - і кінозйомку, відео - і звукозапис стаціонарними пристроями, трансляція судового засідання по радіо і телебаченню можлива, якщо це за певних умов кожної окремої справи перешкоджає нормальному проведенню судового засідання, а також якщо проти цього виступає хоча б одна людина, що бере участь у справі та не є суб'єктом влади.

7. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення адміністративного суду реалізується у главі 1 «Апеляційне провадження» та главі 2 «Касаційне провадження» розділу IV КАС України «Перегляд судових рішень», якими врегульовано процесуальний порядок апеляційного і касаційного оскарження і перегляду постанов і ухвал адміністративного суду [11, с.98].

Держава надає право оскаржити рішення адміністративного суду всім зацікавленим сторонам та особам, які не брали участі в судовому процесі у разі рішення суду про їх права та обов'язки. Це право обмежене певними термінами, а саме заяву про апеляційне оскарження має бути подано в повному обсязі протягом десяти днів з дня його проголошення, а в разі проголошення в судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частини - з дня винесення її у повному обсязі. Апеляційна скарга подається протягом двадцяти днів з моменту подачі заяви про апеляційне оскарження. Касаційна скарга може бути подана в повному обсязі протягом місяця з дня набрання рішення чинності, а в разі оголошення в судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частини постанови - з дня її складання. З метою запобігання порушення прав осіб, які не знали з об'єктивних причин чи існує рішення, в якому порушено питання про їх права та обов'язки, КАС України [28] передбачає право адміністративного суду поновити строк апеляційного та касаційного оскарження, незалежно від тривалості пропущеного строку.

8. Принцип обов'язковості судових рішень. Судові рішення, ухвалені іменем України, є обов'язковими для виконання на всій

території України (ч.5 ст. 124 і ч.3 ст.129 Конституції України [35]). Мається на увазі, що з моменту проголошення судового рішення воно є обов'язковим. Однак статусу загальнообов'язковості, тобто обов'язковості не тільки для суду та осіб, що брали участь у справі, а й для усіх підприємств, установ, організацій, їх посадових/службових осіб, фізичних та юридичних осіб воно набуває з моменту набрання ним законної сили. У визначених ст. 252 КАС України [28] випадках постанови суду належить виконувати негайно, не чекаючи набрання ними законної сили [11, с.101].

У той же час це не позбавляє осіб, чиї права, свободи або інтереси порушені, якщо їх спір не вирішувався в судовому порядку, звернутися за їх захистом до суду. Якщо спір між одними і тими ж сторонами, по одному і тому ж предмету і з тих же причин вже розглядався в суді, це призводить до відмови суду повторно переглянути справу.

Принцип обов'язковості судових рішень повною мірою стосується і судів, але в іншому значенні. Таким чином, обставини, що зазначені у судовому рішенні в адміністративній справі, не доводяться при розгляді інших справ, якщо в цих випадках беруть участь ті ж особи або особа, для якої ці обставини встановлені. Рішення суду у кримінальній справі або постанова суду у справі про адміністративний проступок, є обов'язковими для адміністративного суду, який розглядає справу про правові наслідки дії або бездіяльності особи, відносно якої ухвалений вирок, або постанова суду тільки з питань, чи мало місце діяння і чи було воно вчинене цією особою (ч. 1, 4 ст.72 КАСУ). Крім того, за загальним правилом рішення суду вищої інстанції у цій же справі є обов'язковим для суду нижчої інстанції у разі передачі справи на новий розгляд. Таким чином, принцип обов'язковості судових рішень відіграє важливу роль у дотриманні прав і свобод учасників адміністративного судочинства [11, с.102].

2.2 Характеристика окремих принципів адміністративного судочинства України

У Ст. 2 КАС України, основними принципами адміністративного судочинства є:

- верховенство права;
- рівність всіх учасників процесу перед законом і судом;
- гласність і відкритість судового процесу і його повна фіксація технічними засобами;
- змагальність сторін, диспозитивність і офіційне з'ясування всіх обставин справи; обов'язковість рішення суду;
- забезпечення права на апеляційний перегляд справи;
- забезпечення права на касаційне оскарження;
- розумність строків для розгляду справи судом;
- неприпустимості зловживання процесуальними правами;
- відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких було прийнято судові рішення [28].

Слід звернути увагу на те, що загальні принципи також містяться і в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» [78]. Деякі з них відповідають галузевим принципам, закріпленим в Кодексі адміністративного судочинства, але, незважаючи на це, вони, так би мовити, судоустрійні. Це принципи, що характеризують організацію і діяльність, структуру і компетентність судів. Конституція України [35] регулює такі принципи в цілому, а безпосередньо і детально регулює вищезгаданий спеціальний закон, який відносить до останніх принципи здійснення правосуддя в Україні виключно судами; незалежність судів; здійснення правосуддя в рамках судового розгляду; здійснення правосуддя на засадах верховенства права; забезпечення кожного права на справедливий розгляд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами

України та міжнародними договорами; рівність перед законом і судом; гласність і відкритість судового розгляду; здійснення судочинства та діловодства в судах державною мовою; обов'язковість судових рішень; надання права на оскарження рішення суду; одноособовість або колегіальність розгляду справи [11, с. 112].

Зауважимо, що деякі з названих положень не проголошуються саме як «принцип» в законі, виділяючи їх, враховуючи, що саме вони є базовими положеннями, що характеризують організацію і діяльність, структуру і компетенцію судів. Не містить закон і окремої статті, яка б закріпила хоча б один принцип, який, без сумніву, є певним недоліком [10, с.167].

Що стосується галузевих принципів, то вони закріплені в статті 7 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ) [28]. Під цими принципами розуміються визначальні ідеї, згідно з якими відбувається врегулювання відносин у сфері адміністративного судочинства. Їх особливість полягає в тому, що вони закріплюють вихідні, нормативні положення, що визначають зміст правосуддя, є критерієм законності поведінки учасників правовідносин, що виникають у сфері правосуддя.

Кодекс називає серед цих принципів верховенство права; законність; рівність всіх учасників адміністративної справи перед законом і судом; змагальність сторін, гласність і відкритість адміністративного процесу; надання апеляційного та касаційного оскарження на рішення адміністративного суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом; обов'язковість рішень [28].

Окремі статті, закріплені законодавцем в системі принципів адміністративного судочинства, повинні бути визнані досить зручною і прогресивною формою їх вираження. Нарешті, як відомо, практика викладу принципів того чи іншого виду процесу в процесуальному законодавстві у вигляді окремих статей недостатньо широко поширена.

З огляду на викладену у нормі КАС України [28] систему принципів адміністративного процесу, можна визначити характерні її ознаки:

численність її елементів - принципів; ієрархічність побудови, тобто розміщення принципів у системі і посідання у ній належного місця має бути чітко обґрунтовано; елементи, які утворюють систему, перебувають у певному взаємозв'язку між собою; взаємодія елементів системи з правовими інститутами та процесуальними положеннями зазначеної галузі права; єдність і цілісність як системи загалом, так і її складових - принципів адміністративного процесуального права [50, с.10].

Проте наведена сукупність її елементів (принципів) у їх єдності та взаємозв'язку ще не розкриває специфічних властивостей загальних засад здійснення правосуддя в адміністративних справах. Адже окремі принципи мають власне, специфічне призначення, по-різному регламентують окремі процесуальні питання, визначають правовий статус учасників публічно-правового спору [11, с.113].

Перше, що привертає увагу — це збільшення переліку принципів адміністративного судочинства та відсутність серед цього переліку такого основоположного принципу як законність. Окремі вчені висловлюють думку, що принцип законності є складовою принципу верховенства права і охоплюється ним, тому логічно, що його виключили з КАС України. Однак, подальший аналіз статей КАС України [29] свідчить про те, що ст.7 «Джерела права, які застосовуються судом» по суті і містить опис принципу законності. Відповідно до ч.1 ст.7 КАС України, суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. В Законі України «Про судоустрій та статус суддів» прямо не називається принцип законності, але відокремлюючи його від принципу верховенства права, вказується, що суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права (ч.1 ст. 6) [78].

Новизною для КАС України стало закріплення принципів розумності строків розгляду справи судом, неприпустимості зловживання процесуальними правами, відшкодування судових витрат фізичних та

юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення як окремих засад адміністративного судочинства, тому проаналізуємо кожен з цих принципів.

У 2005 році вперше на законодавчому рівні було здійснено спробу визначити поняття розумного строку. Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 4, розумний строк – це найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах. Також, ст. 119 КАС конкретизує поняття розумності процесуальних строків, а саме строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії та відповідає завданню адміністративного судочинства [28].

Можна вважати, що термін «розумність» стосується строків, які встановлюються судом, адже вони поділяються на два види: ті, що встановлюються законом, і ті, що встановлюються судом [43, с.5].

В країні, яка проголошує себе правовою та демократичною державою, дотримання строків, які встановлюються законами, має бути безумовним з обов'язковою можливістю продовження їх судом в розумних межах. Що стосується адміністративного судочинства, то слід підкреслити, що будь-які процесуальні дії суду, що стосуються ключових питань розгляду і вирішення справи, вчиняються у чітко встановлені терміни. Наприклад, судова повістка про виклик до суду повинна бути вручена не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання (ч.3 ст.126), питання про відкриття провадження в адміністративній справі суддя вирішує протягом п'яти днів з дня надходження до адміністративного суду позовної заяви (ч.8 ст. 171), підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі (ч.4 ст. 173), підготовче засідання має бути розпочате не пізніше ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі (ч.2 ст. 179), суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті (ч.2 ст.193), апеляційна скарга на рішення суду подається протягом тридцяти днів (ч.1 ст.295), апеляційна

скарга на рішення суду першої інстанції має бути розглянута протягом шістдесяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження (ч.1 ст.309), касаційна скарга на судові рішення подається протягом тридцяти днів з дня його проголошення (ч.1 ст.329), касаційна скарга на рішення та постанови має бути розглянута протягом шістдесяти днів (ч.1 ст.342) [29].

Чітко прослідкувати за тлумаченням терміну «розумність» і тим, що ця категорія стосується строків, які встановлюються судом, можна на прикладі ч. 5 ст. 162 КАС України, де вказано, що відзив на позовну заяву подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дасть змогу відповідачу підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи — отримати відзив до початку першого підготовчого засідання у справі [29].

У деяких випадках законодавець, залишивши на розсуд суду встановлення конкретного розумного строку, все ж вказує максимальний термін для вчинення процесуальної дії. Наприклад, ч.2 ст.169 КАС України зобов'язує суддю в ухвалі про залишення позовної заяви без руху разом із недоліками позовної заяви, способом їх усунення, зазначати і строк для їх усунення. Разом з тим прописано, що такий строк не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху [29].

Закріплення в КАС України розумних строків, як окремого принципу адміністративного судочинства, очевидно, зумовлене необхідністю досягнення завдань адміністративного судочинства і забезпечення прав, свобод та законних інтересів його учасників. Проте, такий принцип є досить умовним, адже КАС України в кожному випадку обмежує розсуд суду щодо встановлення розумних строків конкретними часовими рамками — мінімальними або максимальними [29].

Наступний принцип, який необхідно проаналізувати, - неприпустимість зловживання процесуальними правами. У ст. 44 КАС України закріплені права учасників справи, тобто йдеться про процесуальні права, що виникають та пов'язані з розглядом адміністративної справи. Учасники судового процесу повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. Так, норми статті 45 КАС України зобов'язують суд вжити заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами, а в разі зловживання учасниками процесу процесуальними правами суд застосовує заходи, передбачені КАС України.

Визначення поняття «зловживання процесуальними правами» законодавством не закріплено, але з ч.2 ст. 45 КАС України випливає, що зловживання процесуальними правами — дії, що суперечать завданню адміністративного судочинства. До таких дій відноситься:

- ✓ подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася, подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;
- ✓ подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;
- ✓ подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;
- ✓ необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

- ✓ узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [29].

У випадку зловживання учасником судового процесу його процесуальними правами, суд застосовує до нього заходи, визначені КАС України. Такими заходами є заходи процесуального примусу, до яких відносяться: попередження, видалення із зали судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід та штраф [18, с.136].

Підкреслимо, що перелік зловживань процесуальними правами не є вичерпним. Наприклад, неподання доказів, неявка в судове засідання за викликом суду учасника процесу без поважних підстав, слід розглядати як зловживання процесуальними правами. Звідси випливає інший висновок, що зловживання процесуальними правами може проявлятися не тільки в діях, але і в бездіяльності [55, с.14].

Таким чином, зловживання процесуальними правами визначається шляхом дій або бездіяльності, що суперечать нормам правосуддя, тобто йдеться про види процесуальних правопорушень, для яких передбачено застосування заходів, що передбачають процесуальний примус. Ці факти дозволяють поставити під сумнів незалежність принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, адже принципи втілюють цінності, на яких повинен ґрунтуватися весь судовий процес і недотримання стандартів КАС України, є порушенням кожного з принципів, а не тільки одного з них [55, с.16].

У ст. 139 КАС України викликає сумніви доцільність закріплення правила про відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення. Цей інститут адміністративного судочинства складає ряд положень, які крім КАС України, регулюються Законом України «Про судовий збір», Законом України «Про гарантії держави щодо виконання рішень», постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання рішень про збір коштів держави та

місцевих бюджетів або боржників». За статтею 143 КАС України, суд вирішує питання про судові витрати у рішенні, постанові або ухвалі. Відомо, що рішення суду є обов'язковим, що відображається у відповідному принципі адміністративного судочинства. Таким чином, правило про відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на чию користь ухвалене судове рішення, може розглядатися як складова частина принципу обов'язковості судових рішень, який приписаний у п.5 ч.3 ст.2 КАС України [29].

Отже, закріплення як принципів правил (вимог) про розумність строків розгляду справи, неприпустимість зловживання процесуальними правами, відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на чию користь ухвалене судове рішення, здається необґрунтованим. Доведено, що принцип розумності строків розгляду справи судом є складовою частиною права на справедливий суд. Порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами передбачає застосування заходів процесуального примусу, невиправданих по відношенню до інших принципів, внаслідок порушення яких застосування таких заходів не передбачено. Принцип відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, щодо яких ухвалене судове рішення, є складовою частиною принципу обов'язковості судових рішень [11, с.114].

Досліджуючи питання про принцип змагальності в системі принципів, необхідно зазначити, що поєднання змагальних засад адміністративного процесу з рівноправністю сторін у процесі, диспозитивністю надає всі можливості повного і всебічного використання судового захисту прав, свобод та інтересів особи, яка звернулася до адміністративного суду для захисту. Принцип змагальності регулює повністю весь процес придбання необхідних фактичних матеріалів для вирішення адміністративної справи, визначає форми, методи і прийоми дослідження цього матеріалу, який регламентує дії сторін адміністративного процесу та адміністративного суду

щодо збору та аналізу доказів, порядку здійснення цих процесуальних дій та їх правові наслідки [43, с. 5].

Змагальність сторін полягає в тому, що сторони доводять в суді свою позицію у справі (вимоги або заперечення). Змагальність реалізується насамперед доказами, тобто підтвердженням обставин, на які вони посилаються для обґрунтування своїх вимог або заперечень доказами. Саме сторони найкраще знають обставини у справі, а також вони найкраще знають, які докази можуть підтвердити ці обставини.

Об'єктивна взаємообумовленість і зв'язок принципу змагальності з принципами адміністративного судочинства чітко відображаються в його співвідношенні з останніми.

Отже, обов'язковою умовою для реалізації принципу змагальності є рівноправність сторін, оскільки сторони при захисті можуть конкурувати своїми суб'єктивними правами та інтересами тільки за наявності рівних правових умов із використанням рівних процесуальних засобів [50, С.10]. Так, принцип змагальності і диспозитивності пов'язані між собою і мають взаємний вплив один на одного.

Таким чином, принцип змагальності в адміністративному процесі полягає у правах та обов'язках сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо подання доказів та участі в їх дослідженні, а також у змагальній формі процесу, що спрямована на досягнення з'ясування всіх обставин у справі, всебічній перевірці доводів і міркувань учасників адміністративного процесу [11, с. 115].

Отже, принципи – це засади, ідеї, вихідні положення, які не потребують уточнення, доповнення, пояснення в нормах КАС України. На їх основі заснований весь судовий процес, вони визначають його зміст і спрямованість. Принципи адміністративного судочинства є безумовними керівними принципами, згідно з якими здійснюється судочинство, що не властиво принципам розумності строку розгляду справи, неприпустимості

зловживання процесуальними правами, відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення.

Висновки до розділу 2

Принципи процесуального права дозволяють правильно пізнавати і використовувати норми процесуального права, вони служать незаперечними вимогами для законотворчої практики, розроблення, прийняття і вдосконалення відповідних їм за змістом процесуальних норм. Можна також констатувати, що принципи є явищами, які виконують функцію системоутворюючих факторів, оскільки вони є базовими положеннями, що лежать в основі побудови та функціонування явищ, зокрема адміністративного судочинства. Саме принципи визначають, як судові органи та учасники судового розгляду здійснюють свою процесуальну діяльність, характеризують межі, відповідно до яких і в межах яких вони повинні діяти.

В юридичній літературі існує кілька підходів стосовно визначення поняття принципу адміністративно-процесуального права. Вони розглядаються як керівні, основні та непорушні правила проведення адміністративного процесу, закріплені в статтях Конституції України та законодавчих актах, що регулюють в обов'язковій формі поведінку учасників такого процесу і визначають у загальній формі порядок адміністративних процедур; як основа, початок, основоположні правила (основні вимоги, засади), які є незаперечними вимогами, що лежать в основі діяльності адміністративного суду щодо справедливого вирішення в ньому справ; як основне керівне положення, об'єктивно існуюче, як категорія правосвідомості, враховуючи необхідність регулювання суспільних відносин, що закріплене в нормах процесуального права, в рамках якого здійснюється і розвивається адміністративне правосуддя.

Тому під принципами адміністративного судочинства вчені розуміють головним чином основні засади організації та діяльності адміністративного

суду; керівні положення як правові уявлення про завдання і засоби діяльності суду з розгляду і вирішення адміністративних справ.

Зауважимо, що вчені розрізняють різні принципи адміністративного правосуддя і пропонують значну кількість підстав для їх класифікації. При цьому, якщо не зосереджуватись на назвах пропонованих класифікаційних груп, а тільки аналізувати їх наповнення, то можна зробити висновок, що вони в цілому відображають загальну в теорії судочинства класифікацію принципів судочинства на загальні і галузеві. Ця класифікація логічна, оскільки акцент робиться на тому, що принципи адміністративного судочинства є вихідними нормативними засадами, що визначають зміст і завдання правосуддя із публічно-правових спорів, методи виконання таких завдань, структуру і специфічні особливості даного інституту.

Виходячи з вищесказаного, ми можемо включити до загальних принципів адміністративного судочинства, які закріплені у Конституції України [35], а саме: верховенство права; законність; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; змагальність сторін і свобода надавати ними доказів і доведення перед судом своїх переконань; гласність процесу і його повна фіксація технічними засобами; апеляційне та касаційне оскарження рішення суду; ухвалення судами рішень іменем України та їх обов'язковість до виконання на всій території України; незалежність і недоторканність суддів та їх підпорядкування тільки закону; державна мова судочинства; здійснення правосуддя професійними суддями.

Експерти-практики зазначають, що при врегулюванні спору недостатньо застосовувати принцип адміністративного судочинства, тільки посилаючись на нього, адже тоді судові рішення і його мотивування не будуть зрозумілими для осіб, які не знають значення такого принципу. Якщо є нормативне положення, що конкретизує принцип, він повинен бути застосований в судовому рішенні.

Тому кожного разу, застосовуючи положення Кодексу адміністративного судочинства, потрібно давати їм таке тлумачення, яке

буде повністю впливати із завдання адміністративного судочинства і максимально відповідати змісту його принципів.

Окремо можна відзначити, що система принципів не обмежується розглянутими принципами. В юридичній літературі, наприклад, також називають такі: науковість, стабільність, достатність підстав для процесуальних рішень, обов'язок судових органів поважати права, законні інтереси і гідність громадян, справедливість тощо. Додатково виділено і більш практичні засади: організаційна незалежність адміністративних судів, судове керівництво процесом, забезпечення права на захист і наявність такого захисту, повний і всебічний розгляд справи, економічність адміністративного процесу, доступність адміністративного судочинства, юридична визначеність і відкритість рішень адміністративних судів, незалежність і професіоналізм суддів адміністративних судів. Але питання нормативного закріплення нових принципів адміністративного судочинства є дискусійним, або навіть спірним і потребує окремого наукового вивчення.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

3.1 Напрямки розвитку правового закріплення принципів адміністративного судочинства в Україні

У юридичній науці останніх років досліджувались, в основному, загальні питання запровадження адміністративної юстиції, проблеми визначення сутності адміністративного процесу, адміністративної юрисдикції. Такий стан дослідження проблеми становлення і розвитку адміністративної юстиції обумовлений тим, що сам інститут адміністративної юстиції та його процесуальна форма реалізації, судовий адміністративний процес, є порівняно новими проблемами для юридичної науки [50, с.10].

Під принципами адміністративного судочинства розуміють визначальні ідеї, згідно з якими у сфері адміністративного судочинства відбувається регулювання відносин. Їх дослідження можна прирівняти до вивчення вихідних, нормативних положень, що визначають зміст правосуддя, і є критерієм законності учасників правовідносин, що виникають у сфері правосуддя.

Адміністративному процесу, як і будь-якому іншому виду розгляду справи, властива сувора процесуальна форма, детальне регулювання порядку адміністративних справ, що забезпечує захист всіх прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від моменту відкриття провадження до вирішення спору по суті. Ця форма виражає собою важливі гарантії свободи людини, і тому потребує законодавчого закріплення

своїх засад. Ряд основоположних принципів судочинства, по суті, також є гарантіями для громадян [11, с.116].

Принципи адміністративного судочинства є основоположними правовими ідеями, що відображають сутність галузі адміністративного процесуального права, розкриваються у змісті усіх її процесуальних норм, забезпечують доцільний та справедливий механізм адміністративно-процесуального регулювання. Їх завдання полягає у окресленні загальних правових рамок, що дають реальне уявлення про конкретний галузевий правовий режим [18, с.136].

Вивчення сучасних підходів щодо розуміння окресленої проблематики, дозволяє зробити висновок про те, що в українській доктрині адміністративного процесу на сьогодні відсутня єдина концептуально узгоджена позиція щодо розуміння загального обсягу поняття «принцип адміністративного процесу», виділення складових елементів механізму реалізації як судової так і позасудової адміністративної юстиції. Задекларувавши на нормативному рівні ряд принципів адміністративного процесу, як стандартів адміністративного судочинства, законодавець, фактично, не подбав про нормативне закріплення дієвого механізму реалізації принципів адміністративного судочинства. І тому, на практиці, систематично виникають проблеми із застосуванням ряду принципів при прийнятті рішень судьями адміністративних судів. Зокрема, це стосується принципу верховенства права, принципу офіційного з'ясування обставин справи та інших принципів.

Що стосується етимологічного аспекту розуміння даної правової категорії, необхідно зазначити, що у європейських країнах поняття «принцип» усталено вживається із часів Середньовіччя, беручи своє коріння від давньофранцузького слова «*principe*» та латинського «*principium*», які, в свою чергу походять від лат. «*princeps*» - лідер, імператор [55].

У загальному вигляді під принципами розуміють початок, основу, вихідні положення будь-якої теорії, вчення, що трансформуються по мірі

розвитку суспільства. Теорією права використовуються такі поняття як «принципи права» та «правові принципи». При цьому, одні вчені схильні ототожнювати дані поняття, при цьому розмежовують їх за формою закріплення на принципи – норми, та принципи, що виводяться з норм. Інші науковці наполягають на тому, що поняття «правові принципи» є загальним по відношенню до поняття «принципи права» [55, с.15]. Зазначимо на необхідності звернення до напрацювань міжнародної правової теорії при аналізі вищезазначених дефініцій. Так, у механізмі правового регулювання багатьох європейських держав активно застосовуються як нормативно закріплені правові ідеї, так і ті, що хоч прямо не опосередковані у законодавстві, однак знайшли своє оформлення у теорії права [11, с.117].

Щодо української адміністративно-правової доктрини, то їй властиво вузько нормативне розуміння категорії «принцип права», що успадковане доктринами пострадянських країн від радянської доктрини права, у якій під принципами права розуміли лише ті основоположні ідеї, які отримали офіційне закріплення у нормах законодавства. Таким чином, заперечувалася належність до принципів права основоположних ідей правосвідомості, що отримали реалізацію у правовідносинах, однак не були закріплені у нормативно-правових актах.

Категорія «принцип права» використовувалася лише у контексті правотворчої та правозастосовної діяльності. При цьому, у правозастосуванні, роль принципів зводилася лише до потреби тлумачення норм права, тобто був відсутній правовий механізм їх реалізації. Окремою проблемою адміністративно-правової науки також стало те, що на теоретичному рівні відбулася підміна понять - процесуальні принципи адміністративного права підмінялися принципами державного управління.

Таким чином, через відсутність належного правового механізму втілення принципів адміністративного процесу, сформувалося парадоксальне явище, коли матеріальне право опирається на надзвичайно слабку процесуальну основу [50, с.10].

З огляду на викладене, представляється необхідним чітко диференціювати ідеї, які задіяні у праві, та ідеї, які безпосередньо беруть участь в механізмі правового регулювання.

Варто також наголосити на тому, що і правові норми та принципи права, є також різними категоріями. Оскільки принципи права є науковою абстракцією вищої міри, які не тільки самостійно впливають на суспільні відносини, а й опосередковано доповнюють та розкривають зміст правових норм, то і їх взаємодія у системі права неоднозначна [43, с.5].

Являючи собою систему вимог, процесуальна форма в адміністративному судочинстві передбачає наявність у своїй структурі відповідних правил, які визначають коло і порядок процесуальної діяльності всіх без винятку осіб, що приймають участь у процесі. Встановлюється послідовність, зміст і характер їхніх дій, а також відповідальність за їх невиконання.

Існуюча система та процесуальна форма української адміністративної юстиції має свої особливості, що обумовлена принципами адміністративного судочинства, які розкривають зміст, характер та основні риси цієї галузі. Дія принципів адміністративного судочинства проявляється у регламентуванні повноважень та процесуальної діяльності суду та інших учасників процесу.

Можна відзначити, що є і ряд моментів, які залишаються дискусійними при реалізації принципів адміністративного судочинства, зокрема, це стосується принципу верховенства права.

Слушною є позиція В.Б.Авер'янова, який зазначив, що сутність принципу верховенства права, полягає у підпорядкуванні усіх без винятку державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини, а також пріоритетність цих прав перед усіма іншими цінностями демократичної соціальної правової держави [1, с.72]. На практиці, при розгляді публічно-правового спору у порядку здійснення адміністративного судочинства принципи пріоритету реалізації та захисту прав людини можуть опинитись у протиріччі до положень нормативно-правових актів Конституції України [35]

чи загальним принципам права. Отже, слушною думкою буде втілити в судову практику принцип верховенства права з врахуванням потреби процесуального закріплення шляхів виходу суду з ситуацій протиріччя, деталізувати та формалізувати процедури, через які ідея верховенства права може отримати конкретні практичні напрямки утвердження. Інакше, розуміння принципу верховенства права набуває рис абстрактної моделі [11, с.118].

Відповідно до положень статті 9 КАС України [29] принцип законності передбачає обов'язок суду вирішувати справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосовувати інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України.

Багатогранність та складність реалізації цього принципу полягає в тому, що адміністративний суд під час виконання своїх повноважень керується Конституцією України [35], законами, іншими нормативно-правовими актами та приймає рішення у відповідності до них, але у той же час, як орган судової влади, в процесі розгляду справи здійснює судовий контроль за діяльністю адміністрації і тому такий контроль виступає засобом забезпечення режиму законності у державі.

Статистичні дані свідчать, що питання щодо однакового застосування чинного законодавства та єдності судової практики, залишаються найбільш проблемними у діяльності адміністративних судів [55, с.17].

Механізм реалізації принципу законності передбачає порядок дій суду у разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, інакше кажучи, у разі прогалин у законі (повної або часткової відсутності необхідних юридичних норм у даному законі). Причинами прогалин можуть бути:

- невміння законодавця відобразити в нормативних актах все різноманіття життєвих ситуацій, які вимагають правового регулювання (первісна прогалина);
- невміння законодавця передбачити появу нових життєвих ситуацій у результаті постійного розвитку суспільних відносин, здійснити щодо них певні законодавчі дії (подальша прогалина);
- технічні помилки законодавця, допущені при розробці законів і у використанні прийомів юридичної техніки [11, с.119].

У разі прогалини в законі, КАС пропонує суду застосувати закон, що регулює аналогічні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності його - виходити з конституційних принципів і загальних принципів права (аналогія права). При цьому, виникає питання про можливість проведення аналогії між юридичними категоріями права і закону. Дивлячись на те, що закон не завжди може бути справедливим, а справедливість пов'язана з гуманітарними виявами права, вважається, що така аналогія не може бути застосована. На практиці проблемою часто стає неправильне застосування судами аналогій закону і посилань на норми процесуального законодавства інших юрисдикцій, пояснюючи тим, що правила підсудності окремих категорій адміністративних справ начебто не регулюються у КАС. У цьому випадку суди повинні утриматися від застосування аналогії процесуального закону у разі відсутності прогалин у регулюванні законодавством про адміністративне судочинство [29].

Принцип рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом передбачає відсутність будь-яких обмежень та надання переваг з боку суду учасникам процесу щодо реалізації їх матеріальних та процесуальних прав. Згідно положень статей 10 та 50 КАС України [29], учасниками судового розгляду визначені не лише фізичні, а й юридичні особи. Правова рівність перед законом і судом не лише громадян, а й правова рівність громадянина з державними органами та їх посадовими особами має особиве значення для адміністративного судочинства. Доцільно забезпечити механізм

реалізації принципу рівності всіх учасників, що охоплює як громадян, так і державні органи, органи місцевого самоврядування, організації та підприємства [18, с.136].

Принцип диспозитивності як процесуальний принцип передбачає самостійність сторін у розпорядженні своїми вимогами (заявляють, визнають або відмовляються від них), тобто свободу дій учасників процесу. Лише по волі зацікавлених осіб починається розгляд справи, чи перегляд судових рішень [11, с.121].

На практиці, іноді, деякі суди вимагають від відповідача подати заперечення проти адміністративного позову, чим порушують принцип диспозитивності. Однак, згідно з ч.2 ст.51 КАС України, подати заперечення проти адміністративного позову є правом, а не обов'язком відповідача [29]. Ознайомившись із адміністративним позовом, відповідач може також визнати адміністративний позов, що виключає подання ним заперечення проти позову. Крім того, жодне положення КАС України не покладає на відповідача обов'язок подати письмові заперечення у разі незгоди з позовними вимогами - це його право. Висуваючи вимогу подати заперечення проти адміністративного позову, суду порушують принцип диспозитивності, який, зокрема, полягає у тому, що сторони розпоряджаються предметом спору на свій розсуд (цей елемент принципу диспозитивності виражений у ч.3 ст.11 КАС України) [29].

Судовий адміністративний процес має ознаки як змагальності сторін, так і активної діяльності суду, що реалізується через офіційне з'ясування обставин справи [55, с.18].

Щодо принципу офіційності, то, на практиці, адміністративні суди часто, всупереч йому не використовують можливість вийти за межі позовних вимог. Типовою для функціонування суб'єктів владних повноважень є ситуація, коли рішення одного із них приймається на основі обставин, зафіксованих іншим. Оскаржуючи таке рішення до суду, особа може вимагати його скасування через необґрунтованість. У якості співвідповідачів

у справі доцільно притягнути суб'єкта владних повноважень - автора рішення та суб'єкта владних повноважень, який зафіксував факт, що на думку позивача, є недостовірним. Про цей обов'язок суду сказано у п.3 ч.3 ст.2 КАС України, що у справах щодо оскарження рішень, адміністративні суди перевіряють, чи були вони прийняті належним чином, тобто з урахуванням всіх обставин, що мають значення для прийняття рішень [29]. У разі сумнівів у правильності таких обставин суд зобов'язаний дослідити їх і юридично оцінити усі рішення, дії або бездіяльність, що стосуються права позивача, що підлягає судовому захисту в даному випадку. При необхідності суд може вийти за рамки позовних вимог і юридично оцінити рішення і дії, які позивач не оскаржує, залучаючи при цьому за власною ініціативою відповідних суб'єктів владних повноважень в якості співвідповідачів. На практиці інститут виходить за рамки судових вимог (ч.2 ст.11 КАС України) як один із проявів принципу офіційності використовується судами дуже рідко [29]. На нашу думку, офіційне з'ясування обставин справи має застосовуватися судом у кожному випадку індивідуально, за наявними фактичними даними, в межах та в порядку, передбаченому в КАС України [55, с.19].

Отже, принципи адміністративного судочинства сприяють правильному пізнанню та застосуванню адміністративно-процесуальних норм, є основою для законодавчої практики, підготовки, розробки і прийняття відповідних їм за змістом правових норм та подальшого їх удосконалення, характеризує суть та значення права як регулятора суспільних відносин у галузі здійснення правосуддя в адміністративних справах, а також його соціальну цінність.

При зовнішньому нормативному закріпленні принципів адміністративного судочинства, механізм їх реалізації ускладнений рядом проблем. Вважаємо, що правильне практичне застосування основних засад адміністративного судочинства можливе лише у їх тісному взаємозв'язку між собою, можливістю розкриття кожного окремого через зміст іншого, що, в

свою чергу, не виключає дію кожного із них окремо при застосуванні процесуальних норм.

3.2 Принципи адміністративного судочинства країн-членів ЄС як вектор адаптації законодавства України до європейських стандартів

У сучасному світі адміністративний процес – єдиний універсальний інститут захисту законодавчо закріплених прав і законних інтересів громадян, що уособлює собою поєднання двох незалежних механізмів, а саме виконавчої та судової гілок влади. Крім того, цей інститут визнається універсальним як у межах національної правової системи, так і в глобальній світовій системі.

Відомо, що за основу формування адміністративної юстиції в Україні була взята функціонуюча правова система розвинених європейських країн, Німеччини, Франції, Польщі, а також кращий досвід судової практики, що становить європейську систему захисту прав людини. Отже, подальше реформування адміністративної юстиції, без урахування досвіду країн Європейського Союзу не представляється можливим [11, с.122].

Судово-адміністративний контроль утворює повний механізм захисту держави і суспільства від незаконних правових актів, рішень та дій державних органів і посадових осіб.

Стаття 55 Конституції у загальному вигляді закріплює право на судовий захист [35], а відповідно до статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України [29] його завданням є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин.

Адміністративні суди покликані захищати права людини, і це їх основне завдання, пов'язане з реалізацією принципу захисту прав людини в суді.

У загальному вигляді, принципами адміністративного судочинства є правові ідеї, обумовлені соціально-економічними та політичними засадами держави і суспільства, що закріплені в правових нормах або впливають із їх змісту та відображають основні вимоги щодо справедливого розгляду і вирішення адміністративних справ.

Ефективний захист прав і свобод є фундаментальним принципом, що визнаний на міжнародному рівні та більшістю національних правових систем світу. Це важливий елемент демократичної підзвітності держави, як і право на ефективний судовий захист.

Цей принцип відноситься до всеосяжного поняття, що охоплює в цілому різні елементи, зокрема доступ до правосуддя, право на ефективний правовий захист і принципи справедливого судового розгляду і належної судової процедури.

Концепція ефективного правового захисту глибоко вкоренилася в міжнародному праві, а також у праві Європейського Союзу та у прецедентному праві Європейського суду з прав людини.

Ст. 10 Загальної декларації прав людини (1948) передбачає право на судовий захист і деякі елементи права на доступ до правосуддя, а саме право розглядати справу публічно і з дотриманням всіх вимог справедливості незалежним і неупередженим судом [11, с.123].

Принцип ефективного правового захисту згадується в Договорі про Європейський Союз (1992), в якому говориться, що держави-члени повинні надавати достатні засоби для забезпечення ефективного правового захисту на територіях, що підпадають під дію законодавства Союзу. Але у ст. 47 та ст. 51 Хартії основних прав Європейського Союзу (2000) цей принцип отримав більшої конкретизації [43, с.5].

Стаття 47 Хартії передбачає, що кожна людина, чиї права та свободи, гарантовані правом Європейського Союзу, були порушені, має право на правовий захист у суді за умов дотримання передбачених у статті вимог, а також вдатися до допомоги адвоката, захисника або призначити свого представника.

Статті 47 та 52 Хартії відсилають до ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, тобто кожен має право на ефективний правовий захист у національному органі, навіть якщо таке

порушення було вчинено особами, які здійснюють свої офіційні повноваження [3]. Закріплені в Конвенції загальні положення конкретизуються в резолюціях і рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи, спрямованих на вдосконалення законодавства держав-членів у сфері адміністративного судочинства [11, с.124].

Ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року сформулювала також ряд положень, які надають людині право на судовий захист і доступ до суду (право на справедливий судовий розгляд), зокрема, право на розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, який створений на підставі закону.

Однак всі перераховані вище положення є декларативними і не розкривають сенсу і значення захисту. Принцип ефективного судового захисту останнім часом набуває все більшої популярності в прецедентному праві. Принцип спрямований на забезпечення правового захисту та належного адміністративного процесу, додає смислове навантаження до принципу верховенства права, походить з нього і допомагає реалізувати останнє в житті.

Одночасно верховенства права включає обов'язок щодо дотримання неупередженої і справедливої адміністративної процедури [18, с.136].

Принцип ефективного захисту закріплений прецедентним правом Європейського суду з прав людини, зокрема у справі Джонстона та інших 1986 року №6/1985/92/139. Тут і було вперше зроблено спробу розтлумачити його зміст. А також у справі «Стенлі Адамс проти Комісії» №145/83, де Суд розробив тлумачення процедурних і основних прав [11, с.125].

Європейський суд створив для держав-членів позитивне зобов'язання запровадити ефективні механізми та процесуальні умови для збереження захисних заходів, призначених для юридичного захисту зацікавлених осіб, які постраждали від порушень законодавства ЄС.

Хоча Європейський Союз не має єдиної адміністративної процедури, однак існують певні закономірності, типові правила для Європейського суду

та основні процесуальні гарантії, які були сформовані в національних інститутах, зокрема у Французькому Conseil d'Etat, [43, с.6].

Рада Європи виробила певні загальні стандарти адміністративного процесу з метою забезпечення права на захист у відносинах людини з адміністративною владою. Таким чином залишивши державам право самостійно визначати межі та процедуру контролю за адміністративними актами.

Принцип ефективного захисту безпосередньо пов'язаний з принципом, відомим як національна процесуальна автономія (в інших перекладах функціональна і процесуальна автономія). В цілому зміст принципу полягає у наступному: якщо немає єдиних правил для регулювання процедури, члени Союзу призначають свої національні інститути, які володіють компетенцією і повноваженнями для того, щоб визначити умови процесу, для забезпечення захисту прав, навіть від прямого впливу закону Союзу [55, С.20]. Принцип гарантує право держав визначити їх функціонування та організацію, а також національні засоби правового захисту. Крім того, ефективність судового захисту (поряд з принципом еквівалентності) є необхідною умовою застосування згаданого загального принципу.

Загалом принцип трактувався широко і включає в себе: доступ до правосуддя, право на судовий перегляд і доступ до ефективного засобу правового захисту; право на справедливий судовий розгляд і принцип належної процедури; право на ефективний захист, зокрема право представляти докази і право на те, щоб бути вислуханим у суді [11, с.126].

Національні суди зобов'язані тлумачити національне процесуальне право відповідно до принципу національної процесуальної автономії.

Однак його значення останнім часом змінилося скасуванням вимог еквівалентності та ефективності і переходом до правозахисного підходу, заснованого на застосуванні принципів необхідності і пропорційності для поновлення прав людини.

Найповніша правова природа принципів еквівалентності та ефективності розкривається у випадку C-432/05 Unibet21 [43, с. 7]. Принцип найбільш ефективного правового захисту виступає як загальний принцип, що лежить в основі конституційних традицій, спільних для держав-членів Союзу, - право на справедливий судовий розгляд (пункт 38 Справи).

Всі держави-члени Союзу повинні забезпечити ефективний судовий захист прав, визнаних відповідно до Статуту. Таким захистом є, перш за все, доступність засобів правового захисту для сторін адміністративного судочинства, для осіб, чії права порушені актом адміністративного органу.

Що стосується національних судів, то ефективний захист спрямований на доступність засобів правового захисту від передбачуваних порушень суб'єктивних, переважно майнових прав і є пасивним за характером. Тут не передбачено активних дій суб'єкта у зв'язку з порушенням законних прав або інтересів, а лише гарантія надання всіх можливих засобів для подальших ефективних дій. Таким чином, принцип ефективності забезпечує ефективний захист в адміністративному судочинстві [55, с.21].

Ефективний захист прав у будь-якому випадку існує у всіх країнах як абстрактна гарантія або як конституційний принцип.

Для правового захисту загальними функціями є: захист прав і законних інтересів громадян і організацій від свавілля державних органів; забезпечення доступу осіб до ефективних засобів захисту порушених прав.

Наприклад, в одних країнах конституційне право громадян на оскарження дій уряду є цінним інструментом захисту і дотримання індивідуальних прав, в інших захист прав лежить на прокуратурі. У зв'язку з цим захист має юридичний характер. Це означає, що він здійснюється не тільки через установи, а й через інші засоби, такі як демократична підзвітність, моральні зобов'язання або інші неформальні правила [11, с.127].

Класичною формою правового захисту є судовий захист, але поняття ефективного захисту має глибокий сенс, тому що забезпечується не тільки судовими інструментами, а також загальними принципами, матеріальними і

процесуальними правами та інституційними гарантіями (наприклад, захист прав омбудсменом) [43, с. 8].

У той час як правовий захист давно є установленою концепцією в національних системах адміністративного судочинства, у законодавстві ЄС не завжди існувала вимога така вимога як «ефективність».

Як правило, адміністративна юрисдикція забезпечує певний захист приватних інтересів, навіть якщо вони не вказані як конкретне юридичне право. Фактично, не тільки фізичні особи або групи осіб, а й юридичні особи можуть брати участь в адміністративних процедурах і мати право на захист, оскільки вони також можуть мати певні права і законні інтереси.

Основні компоненти ефективного захисту, незважаючи до правових традицій, схожі (навіть якщо це французьке «droit administratif» або англійське «administrative law» або німецьке «administrative law») [11, с.128].

Зокрема, у Франції, хоча закон безпосередньо не закріпив принцип ефективного правового захисту, він впливає з певних загальних принципів.

Французьке законодавство не гарантує процесуальних прав. Причина цього в тому, що у французькому підході закон розглядається як об'єктивний порядок, спрямований на цілі ефективного управління. Однак принципи ефективного засобу правового захисту, ефективного правового захисту та справедливого судового розгляду визнають і покривають ці вимоги:

- рівні права доступу до адміністрації та адміністративних документів;
- право на обґрунтування судових рішень та обов'язок адміністративних органів пояснити свої рішення;
- принцип рівності сторін у процесі змагальності;
- право бути вислуханим;
- право на засоби правового захисту та доступ до правосуддя, в яких незалежні та неупереджені судді вирішують справи в розумний строк (насправді таке право є змістовною складовою дієвого захисту) [43, с.9].

Французьке адміністративне право в основному засноване на прецедентному праві, яке викликає певні проблеми для доступності закону.

Поточна французька модель організації адміністративної юстиції - це не тільки Франція, а й Німеччина, Бельгія, Італія, Нідерланди, Люксембург, Греція та інші розвинені країни [50, С.10].

В Іспанії принципи рівності та ефективного захисту в адміністративних судах мають конституційне значення, що гарантують право на ефективний правовий захист.

У Німеччині діяльність адміністративних судів закріплена в Конституції Федеративної Республіки і становить ефективну модель реалізації права громадянина на судовий захист від порушення його прав з боку державної влади [11, с.129].

В Угорщині історія розвитку принципу ефективного правового захисту починається з другої половини дев'ятнадцятого століття, у період подвійної монархії з Австрією. Хоча принцип ефективного захисту прав ще не має незалежного законодавчого закріплення, проте впливає з принципу справедливого судового розгляду, закріпленого на конституційному рівні [55, С.22]. Згідно з положеннями Конституції, будь-яка (фізична або юридична) особа, права або законні інтереси якої безпосередньо порушені адміністративним актом, може звернутися до суду для оскарження.

Відмінною особливістю є існування трьох видів конституційних скарг в угорському законодавстві. Система «*actio popularis*» означає правову можливість для кожного звернутися до Конституційного суду і заявити, що закон, правове положення або правове регулювання в цілому суперечить конституційним положенням, і вимагати анулювання рішень, дій або актів [43, с.10].

Метою конституційної скарги є також захист особи від порушення її прав, особливо в судовому процесі або у ході адміністративної процедури.

Таким чином, принцип правового захисту настільки глибоко укорінився в праві ЄС, що деякі вчені впевнені: він має квазі-конституційний статус.

Всі відповідні частини законодавства ЄС виходять із загальних конституційних традицій держав-членів, як визначається в установчих документах європейської інтеграції і в практиці європейських судів [11, с.130].

Ефективний захист, як правило, передбачає можливість особи, чії права або інтереси були порушені державними органами, використовувати всі доступні і гарантовані державою засоби правового захисту для відновлення своїх прав, оскаржити адміністративні акти в суді, представити свої докази в процесі і взагалі своїми ефективними заходами сприяти відновленню справедливості.

У кожній державі принцип ефективного захисту прав і свобод реалізується різними правовими методами і в різних сферах залежно від моделі організації адміністративного правосуддя. Для успішної правової реформи та європейської інтеграції України важливо враховувати практику європейських держав щодо захисту прав людини у відносинах з державними органами щодо зміни чинного законодавства.

Варто відзначити, що позитивний досвід і високі стандарти європейських держав вже поступово впроваджуються в процес нормотворення в Кодекс адміністративного судочинства [55, С.22].

Закріплення основних принципів діяльності адміністративних судів на конституційному рівні (наприклад, Франції, Німеччини, Угорщини та інших країн), однак полегшить реалізацію встановлених принципів у міжнародних документах. Водночас адміністративні суди мають забезпечити відокремлення від загальних судів та суддівську незалежність при розгляді публічно-правових спорів.

Висновки до розділу 3

Принципи адміністративного судочинства встановлюють основні закономірності процесу врегулювання правових спорів у сфері державно-правових відносин. Вони визначають значимість, законність і соціальну цінність відносин, що виникають між громадянином і органами влади, місцевого самоврядування та їх посадовими та службовими особами.

Відсутність правових принципів адміністративного судочинства призведе до елементів довільності, бюрократії, безладу, беззаконня, несправедливості і аморальності. Тому в умовах нинішньої реформи правової системи та євроінтеграційних процесів особливого значення набуває вивчення адміністративного правосуддя в цілому та принципів його діяльності зокрема.

У сучасній науці адміністративного права України активно формується своєрідний «євроінтеграційний» напрям спеціальних юридичних досліджень, основною метою яких є розробка теоретико-методологічних і наукових засад адаптації як доктринальних положень, так і чинних норм вітчизняного адміністративного законодавства до європейських принципів та стандартів. Пріоритетність проведення наукових досліджень у даній сфері обумовлюється необхідністю реформування чинного законодавства України відповідно до зобов'язань, прийнятих у зв'язку з підписанням Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, ратифікованої Верховною Радою України 10 листопада 1994 року (№ 237/94-ВР) [98].

ВИСНОВКИ

У результаті магістерського дослідження вирішене наукове завдання, що полягає у теоретичному обґрунтуванні шляхів удосконалення реалізації принципів адміністративного судочинства в Україні. У роботі сформульовано ряд висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети – визначенні поняття та ролі принципів адміністративного судочинства, розкриття їх сутності, вивченні та теоретичному обґрунтуванні принципів адміністративного судочинства, які закріплені в КАС України.

Основні з них такі:

1. Україна - одна з незалежних держав, яка вибрала курс на європейську інтеграцію і намагається стати європейською правовою державою, у якій права і свободи людини є основними цінностями, спрямовує свої зусилля на реформування судової гілки влади. Саме на вирішення цього завдання було скеровано створення у судовій системі окремої ланки - адміністративних судів, які є найвищою формою захисту прав громадян від неправомірних актів, дій та бездіяльності з боку суб'єктів владних повноважень.

Адміністративне судочинство – це форма позовного здійснення правосуддя, що полягає у всебічному, повному, об'єктивному розгляді та вирішенні адміністративними судами у порядку стадій, визначених нормами Кодексу адміністративного судочинства України, адміністративно-правових спорів між фізичними і юридичними особами, з одного боку, і суб'єктом владних повноважень (органів влади, місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи) - з іншого боку, з метою захисту прав і свобод фізичних осіб, прав і законних інтересів юридичних осіб, здійснення контролю у сфері захисту суспільно – правових відносин.

2. Незважаючи на те, що основний акт з адміністративного судочинства, працює вже більше шести років, багато його положень викликають зауваження як фахівців-практиків так і вчених, тому що за своїм змістом є суперечливими, непослідовними та неузгодженими. Питання про принципи, на основі яких повинна здійснюватися адміністративна процедура, в цьому аспекті не є винятком. У період реформи адміністративно-процесуального законодавства України інтерес до теорії принципів адміністративного процесу обумовлений значенням цієї правової категорії для характеристики адміністративно-процесуального права в цілому, його окремих норм та інститутів; для заповнення прогалин у праві; для ефективності у здійсненні в адміністративних справах та забезпечення правопорядку у них.

3. Найбільш часто у науковій літературі зустрічається класифікація принципів на: загально-правові, тобто принципи, які застосовуються до всіх без винятку галузей національного законодавства (наприклад, принципи свободи, справедливості, рівності, гуманізму, демократії, верховенства права і законності); міжгалузеві - в рамках декількох галузей права; галузеві принципи, що діють тільки в межах певної галузі права.

Ми рішуче підтримуємо вищенаведену точку зору вчених щодо цієї класифікації, тому що вона має практичний сенс і фундаментальне значення і для адміністративного процесу. До загальних принципів судочинства, що знайшли своє місце в КАС України, слід віднести принципи верховенства права і законності. До міжгалузевих принципів слід віднести:

- принцип рівності усіх учасників процесу перед законом і судом;
- принцип гласності судового розгляду;
- принцип змагальності;
- принцип диспозитивності.

До галузевих принципів відноситься принцип офіційного з'ясування обставин у справі (принцип офіційності). Такі особливості в

адміністративному судочинстві обумовлені предметом адміністративної юрисдикції та завданням адміністративного правосуддя.

У загальній теорії права існує класифікація принципів і за способом їх матеріалізації у праві, зокрема:

- закріплені у нормативно-правових актах шляхом безпосереднього їх формулювання в нормах чи приписах права (текстуальне закріплення);
- шляхом виведення принципів права із змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення).

Така класифікація принципів має право на існування і в адміністративно-процесуальній науці, оскільки дозволяє підкреслити важливе процесуальне значення окремих конституційних принципів адміністративного процесу. Але це зовсім не означає, що є різниця в силі імперативності, нормативності закріплених у Конституції [35] та інших законах принципів, оскільки принцип - це завжди узагальнена сутність явища, а суті не буває більше або менше, її завжди буває стільки, щоб надати явищу предмету якісної самобутності.

Аналіз наведених підходів до виділення тих чи інших критеріїв класифікації принципів адміністративного процесу дозволяє зробити висновок про те, що їх поділ може будуватися як на загальних, так і на функціональних ознаках. Як наслідок, усі вищенаведені класифікації принципів теоретично є виправданими, адже вони переслідують ті або інші прагматичні цілі. Звідси, на нашу думку, немає ніякого зиску у пошуках різниці між судженнями окремих авторів. Проте, вважаємо, що доцільною є така класифікація принципів адміністративного процесу, яка б мала не тільки теоретичне, але й практичне спрямування, тобто надавала б можливості її практичного застосування.

4. Особливе значення дослідження змісту європейських принципів адміністративного судочинства та шляхів їх запровадження в українському законодавстві впливає із стратегічних пріоритетів державної політики

України - інтеграції в європейські структури з метою набуття повноправного членства в Європейському Союзі (ЄС), що передбачає обов'язковою умовою виконання Копенгагенських та Мадридських критеріїв, у яких, зокрема, містяться вимоги щодо приведення адміністративної здатності органів публічної влади країн-кандидатів у відповідність до критеріїв ефективності діяльності публічних адміністрацій країн-членів ЄС.

Завдання запровадження у вітчизняній адміністративно-правовій галузі окремих європейських принципів також потребує вивчення основоположних засад праворозуміння, витоків європейської адміністративно-правової доктрини, що відображають особливості (а фактично - закономірності) розвитку адміністративного права за умови становлення демократичної держави, реалізації принципу верховенства (панування) права (англ. - The Rule of Law Principle).

5.Отже, принципи адміністративного судочинства сприяють правильному пізнанню та застосуванню адміністративно-процесуальних норм, є основою для законодавчої практики, підготовки, розробки і прийняття відповідних їм за змістом правових норм та подальшого їх удосконалення, характеризує суть та значення права як регулятора суспільних відносин у галузі здійснення правосуддя в адміністративних справах, його соціальну цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авер'янов В.Б. Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практика реалізації. Право України, 2010. 72 -79 с.
2. Авер'янов В.Б. Реформування українського адміністративного права: черговий етап. Право України, 2000, №7. 6-8 с.
3. Александрова Н.В. Основи адміністративного судочинства в Україні: навч. посібник. За заг. Ред. Александрової Н.В., Куйбіди Р.О. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ, 2009. 248 с.
4. Андруневчин О.М. Європейські стандарти захисту прав і свобод громадян та їх застосування в адміністративному судочинстві України. Науковий Вісник. 2009, № 4. 136-144 с.
5. Афанасьєв К.К. Розвиток інституту адміністративних послуг як умова побудови правової держави. Юридична Україна. 2011, №3. 32-39 с.
6. Багрій Т.Я. Принцип верховенства права як засада розвитку публічного права сучасної України (на матеріалах окремих галузей публічного права): монографія [за заг. ред. М.Г.Братасюк]. Тернопіль, ТНЕУ, 2014. 212 с.
7. Баландин В.М. Драма російського закона. М.: Юрид. лит. 1996. 13 с.
8. Баранчик П.О. Принципи адміністративного судочинства: теоретичний підхід до питання визначення та класифікації. Вісник Запорізького національного університету, 2012. 165-174 с.
9. Битяк Ю.П. Становлення та шляхи забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві. Вісник Академії правових наук України, 2017, № 1 (32). 51-60 с.
10. Боднар С.Б. Рівність як категорія філософії права: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Чернівці, 2009. 185 с.
11. Бондарчук С.А. Принципи адміністративного судочинства України. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07, Харків, 2015. 206 с.
12. Бурбика М.М. та ін. Організація та принципи діяльності судової влади України: сутність, поняття, сучасний стан діяльності та шляхи опти-

- мізації адміністративно-правових засад формування позитивного іміджу. СумДУ, 2016.
13. Буцьких О.О. Нововиявлені обставини як підстава перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві. Форум права, 2012. №1, 142-145 с.
 14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов. ред. В.Т.Бусел. 250 тисяч слів. Київ-Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
 15. Голосніченко І.П. Адміністративний процес: навч. посіб. [І.П.Голосніченко, М.Ф.Стахурський], 2003. 389 с.
 16. Гончарук С.Т. Основи адміністративного права України: навч. посіб., 2004. 342 с.
 17. Горбунова Л.М. Принцип законності у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади: монографія: Юрінком Інтер, 2008. 240 с.
 18. Горобцова Я.В. Щодо принципів адміністративного судочинства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція», 2014. №12., Т.2., 136-140 с.
 19. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6.11.1991 № 1798-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №6. Ст. 56.
 20. Градовий В.Б. Становлення та розвиток доктрини судового рішення в адміністративному судочинстві. Держава і право: зб. наук. Праць, 2012. Вип. 56. 218-222 с.
 21. Гринюк Р.Ф. Теоретична модель правової держави і проблеми її реалізації в сучасних умовах: дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» І. Острого, 2006. 445 с.
 22. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990. №55. ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. №31. Ст. 429.
 23. Добкін М.М. Місцеві державні адміністрації: становлення, розвиток та функціонування: [монографія]. Золота миля, 2012. 567 с.

24. Забігайло В.К. Європейське право: міфічний постулат чи об'єктивний орієнтир розвитку законодавства України? *Український часопис міжнародного права*, 2001. № 1. 61-64 с.
25. Зуй В. Оскарження нормативно-правових актів: історичний аспект. *Вісник Академії правових наук України*, 2013. № 1. 148-155 с.
26. Ківалов С.В., Біла-Тіунова Л.Р. Теоретико-правові засади адміністративного судочинства: проблеми і перспективи. *Публічно-правова доктрина України*, 2013. Т.2. 328-348 с.
27. Когут О.В. Утвердження принципу верховенства права в нормах кодексу адміністративного судочинства України. *Часопис Хмельницького університету управління і права*, 2010. Вип. 2. 171 с.
28. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6.07.2005. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, 37. Ст. 446.
29. Кодекс адміністративного судочинства України: чинне законодавство із змінами і допов. на 15.08.2020. Офіц. текст. Київ: Алерта, 2018. 206 с.
30. Колодій А.М. Принципи права України: [монографія]. Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
31. Коломоєць Т.О. Забезпечення прав юридичних осіб в адміністративних провадженнях: монографія. [В.Г.Лукашевич, Ю.А.Дорохіна]. Істина, 2011. 176 с.
32. Комзюк А.Т. Адміністративний процес України: навч. посіб. [А.Т.Комзюк, В.М.Бевзенко, Р.С.Мельник]. Прецедент, 2007. 531 с.
33. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Законодавство України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №40. С. 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
34. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до

- прийняття нової Конституції України від 8.06.1995. №1к/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №18. 133 с.
35. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
36. Король В.В. Засади гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Львів, 2002. 184 с.
37. Котюк Є.В. Теорія права: курс лекцій: навч. посіб., Вентурі, 1996. 208с.
38. Кравченко А.П. Антропологічний принцип у філософії права: дис. канд. юрид. наук: 12.00.12 «Філософія права». 2008. 216 с.
39. Кузьменко О.В. Адміністративна юстиція в Україні: навч. посіб., Атіка, 2007. 92 с.
40. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу: монографія, Атіка, 2005. 351 с.
41. Кузьменко О.В. Адміністративно-процесуальне право України: підручник [Т.О.Гуржій; за заг. ред. О.В.Кузьменко]. Атіка, 2007. 416 с.
42. Кухар М.Д. Принцип змагальності в системі принципів адміністративного процесу України. Форум права. 2012. № 4. 549-553 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_89
43. Мельник Р. Інститут принципів адміністративного права у системі Загального адміністративного права України URL: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2012/7/Melnyk.pdf>
44. Монаєнко А. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. 2019. URL: <http://kdkako.com.ua/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-v-administrativnomu-sudochinstvi/>
45. Мороз Ю.К. Принцип недискримінації: поняття та співвідношення з принципом рівності. Наук. зап. НаУКМА. Юридичні науки, 2015. Т.168. 39-42 с.

46. Муза О. Концептуальні аспекти української моделі інституту адміністративної юстиції в контексті зарубіжного досвіду. Юридична Україна, 2008. № 8. 23-28 с.
47. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України в 2-х т. [Під ред. В.К.Матвійчука], 2008. Т.1. URL: https://ukrreferat.com/chapters_book/pravo/matvijchuk-vk-2008-kodeks-administrativnogo-sudochinstva-ukraininaukovo-praktichnij-komentar-u-2-h-tomah-t1-kniga.html
48. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. Вищий адмін. суд України; [за заг. ред. І.Х.Темкіжева]. 2 вид., переробл. і доповн. Юрінком Інтер, 2013. 718 с.
49. Оболенський О.Ю. Державна служба: [навчальний посібник]. КНЕУ, 2003. 344 с.
50. Педько Ю.С. Принципи адміністративного судочинства. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. Одеса: Юридична література, 2017. Вип. 19. 10-12 с.
51. Перепелюк В.Г. Адміністративний процес. Загальна частина: навч. посібник. Рута: Чернівці, 2003. 367 с.
52. Петришин О.В. Верховенство права як принцип адміністративного судочинства: матер. наук.-практ. конференції [«Конференція з нагоди провадження адміністративного судочинства в Україні»], м. Київ, 30.09.2005.
53. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Магнолія-2006: Львів, 2011. 352 с.
54. Пипяком М.І. Адміністративний суд в системі державних органів України: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Львів, 2016. 191 с.
55. Писаренко Н.Б. Принципи адміністративного судочинства та їх реалізація як гарантія права на справедливий суд. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/11276/1/75-78.pdf>

56. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Право, 2008. 240 с.
57. Потапенко С.В. Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право", 2010. 19 с.
58. Потапенко С.В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації. II Форум права. 2010. №2. 403-408 с. URL: file:///C:/Users/Наталья/Downloads/FP_index.htm_2010_2_66.pdf
59. Про Господарські суди (Про арбітражний суд): Закон УРСР від 4.06.1991. № 1142-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 36. Ст. 469.
60. Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України: Закон України від 21.06.1991. №2539-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 36. Ст.188 .
61. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України. *Відомості Верховної Ради*, 2017, № 48, Ст. 436.
62. Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»: Закон України від 21.06.2001. № 2538-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 40. Ст. 194.
63. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004. № 1629-IV. *Офіційний вісник України від 30.04.2004*. 2004. № 15. 30 с. Ст. 1028. Код акта 28492/2004.
64. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

65. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ президента України від 22.07.1998. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 7.
66. Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України: Закон України від 2.02.1994. № 3911-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 22. Ст.140.
67. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992. №2296-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426.
68. Про органи суддівського самоврядування: Закон України від 2.02.1994. № 3909-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 22. Ст. 138.
69. Про особливості провадження у справах за зверненням органів державної податкової служби: лист Вищого адміністративного суду України від 02.02.2011. № 149/11/13-11. *Закон і Бізнес*, 2011. № 8.
70. Про Положення про Державну комісію з проведення в Україні адміністративної реформи: Указ Президента України від 2.10.1997. № 1089/97. *Офіційний вісник України*. 1997. № 40. 17 с.
71. Про практику застосування господарськими судами земельного законодавства: Рекомендації Вищого господарського суду України від 2.02.2010. № 04-06/15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v06_1600-10#Text
72. Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 11.10.1991. № 1660-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 48. Ст. 663.
73. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24.08.1991. № 1427-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 38. Ст. 502.
74. Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 8. Ст. 57.

75. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020. : Указ Президента України від 20.05.2015. № 276/2015. *Офіційний вісник України від 2.06.2015.* 2015. № 41. 38 с. Ст. 1267. Код акта 76969/2015.
76. Про судові рішення у цивільній справі: постанова Верховного Суду України від 18.12.2009. № 14. *Вісник Верховного суду України.* 2010. № 1. 4 с.
77. Про судову практику застосування статей 235-240 КАСУ: постанова Пленуму ВАСУ від 13.12.2010. № 2 *Вісник Вищого адміністративного суду України.* 2011. № 1. Ст.109.
78. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. №31. Ст. 545.
79. Про судоустрій: Закон України від 7.02.2002. № 3018-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 41-42. Ст. 180.
80. Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі: Указ Президента України від 16.11.2004. № 1417/2004. *Урядовий кур'єр.* 2004. № 224.
81. Про чергові заходи щодо дальшого здійснення адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 29.05.2001. №345/2001. *Офіційний вісник України.* 2001. №22. Ст. 985.
82. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України: законопроект від 3.12.2012. № 11472. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF8UO00A.html
83. Пузанова Т.А. Поняття та значення принципів державної служби. *Право і Безпека.* 2009. №5 (32). 53-56 с.
84. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права: монографія [за заг. ред. В.Б.Авер'янова]. 2-ге вид., доопрац. і доповн. Логос, 2014. 237 с.
85. Пчелін В.Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади: монографія. Харків, 2017. 488 с.

86. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави: посібник для студентів спеціальності «Правознавство». Вид. 2-е, зі змін. і доп. 1994. 236 с.
87. Рижков Г. Роль принципу офіційності в адміністративному процесуальному праві за європейським досвідом. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України; [автори-упорядники І.Б.Коліушко, Р.О.Куйбіда]. Факт, 2003. 112 с.
88. Самохвалов В.В. Законність і справедливість: теоретико-правові та методологічні проблеми співвідношення і взаємодії у сфері права: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01«Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень», 2005. 210 с.
89. Сердюк В. Право на оскарження судового рішення в аспекті розгляду справ Верховним судом України. Юридична Україна, 2006. № 8. 84-90с.
90. Серьогін С.В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування: монографія. Грані, 2014. 124 с.
91. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): [підручник] 2-е вид., переробл. і доповн.: Еспада, 2009. 752 с.
92. Соловійова О.М. Принципи адміністративної процедури. Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. Сер. «Право», 2011. Вип. №10. 149 – 155 с.
93. Сороко В.М. Надання публічних послуг органами державної влади та оцінка їх якості: навч. посібник. Київ: НАДУ, 2008. 104 с.
94. Спасибо-Фатєєва І. «Трансцендентна судова мімікрія» або про принципи права, аналогію закону та права у судовій практиці. Вісник академії правових наук України. 2003. № 4(35). 137-149 с.
95. Стефанюк В.С. Судовий адміністративний процес. Харків: Консум, 2003. 121 с.
96. Теліпко В.Е. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. Центр учбової літератури, 2011. 704 с.
97. Трегубов Е.Л. Проблеми здійснення захисту прав громадян адміністративними судами України. Часопис Академії адвокатури

- України: електронне наукове фахове видання. 2010. № 6. 1-6 с. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/588>
98. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами: Ратифікована Верховною Радою України 10.11.1994. №237/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №46. Ст.415.
99. Чаку Є.В. Оптимізація організації та функціонування адміністративних судів в Україні: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Дніпропетровськ, 2012. 181 с.
100. Чернушенко Є.А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». 2003. 176 с.
101. Шруб І.В. Функціонування адміністративних судів в Україні: організаційно-правові засади та їх реалізація: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07, 2009. 345 с.